

Валерій Солдатенко

ГЕТЬМАНСЬКА АЛЬТЕРНАТИВА: ШЛЯХ ДО КОНСТРУКТИВНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧИ КОНСЕРВАТИВНОЇ БЕЗВИХОДИ?

Загалом коротка за історичними мірками революційна доба – 1917–1920 рр. – ознаменувалася в Україні потужним вибухом державотворчих ідей, концепцій, поривань, частина яких була доведена до стадії експериментів, пройшла ґрунтовну суспільну апробацію.

Особливе місце в історичному досвіді посів період гетьманату. Він став справжньою альтернативою планам соціальних і національних перетворень, якими буквально марили соціалістичні сили мало не всієї тогочасної Європи. Гетьманат круто змінив вектор прогресивного поступу, став спробою наочної реалізації політико-правової моделі суспільного устрою, в основі якої лежала філософія повернення до здавна відомих, випробуваних людством цінностей у поєднанні з національно-специфічними традиціями, що, здавалося, також назавжди відійшли в минуле.

Як у 1918 р. українське суспільство розкололося на два нерівні табори, більший із яких рішуче не сприйняв запропонованих П.Скоропадським рецептів “оздоровлення” нації, так і до сьогодні тривають непримиренні битви представників різних підходів до тлумачення, оцінки однієї з дуже непростих сторінок вітчизняного досвіду. При цьому складається враження, що останнім часом адептів монархічно-авторитарного варіанту українського державотворення помітно побільшало. А тому важливо предметно розібратися в теоретичних підвалинах історичного феномена у тісному взаємопоєднанні з тим, як реалізувалися заміри і що вони реально несли суспільству в

цілому. Принципове значення має неупереджена, позбавлена кон'юнктурних нашарувань оцінка результатів нетривалого функціонування режиму і виважений, вдумливий розбір аргументації, пропонованої сьогоднішніми дискусантами.

Безперечно, суспільні суперечності (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру) в Україні на середину весни 1918 р. надзвичайно загострилися, сплелися в надто тугий вузол. Перспективи скільки-небудь швидкої й обнадійливої нормалізації життя просто не проглядалося, точніше, тогочасні правлячі кола її не пропонували.

З цього погляду рішуче розрубання вузла, насильне усунення з політичної арени Центральної Ради – уособлення національно-демократичного фронту, оплоту соціалістично орієнтованих політичних сил, концентрація влади в руках правого табору були значною мірою зумовленими, навіть закономірними – принаймні як тимчасова розрядка ситуації – з тим, щоб ефективніші рішення віднаходити дещо пізніше, “по ходу” запущеного в дію процесу. Порівняно підготовленішими до спроби випробування ролі національних провідників виявилися в той момент сили, що до того були “відтертими” на “обабіч” активного суспільного життя.

Національно-демократичні сили, навпаки, виявили свою слабкість у тогочасних подіях не лише майже повною відсутністю конструктивного прагматизму, а й нездатністю віднайти точні оцінки ситуації, оперативно запропонувати привабливі варіанти поведінки, на які б пристали маси.

Спільною для сучасних праць істориків різних напрямів є теза, згідно з якою головну роль у падінні Центральної Ради відіграв зовнішній фактор. Це насправді настільки очевидно, що зайве на цьому аспекті зупинятися. Значно доцільніше і повчальніше сконцентрувати увагу на сутності політичної кризи, яку Центральна Рада виявилася неспроможною подолати, а праві сили цим сповна й ефективно скористалися.

З січня до кінця квітня 1918 р. йшов неухильний процес падіння престижу, авторитету української влади. Чи не

найпереконливішим доказом відсутності у Центральній Раді скільки-небудь масової підтримки, масштабної, надійної опори була мізерність збройних сил УНР? Якщо навіть погодитися з тими дослідниками, які все ж завищено визначають чисельність армії УНР у 15 тис. чоловік¹, то й такої сили в той момент було зовсім недостатньо для скільки-небудь вирішального впливу на долю України.

До того ж, окрім кількісних характеристик, не можна не зважати і на якісні показники: вкрай низьку боєспроможність українських частин і бездарність військового проводу. Навесні 1918 р. керівництво міністерства військових справ здійснило ряд заходів, які ще більше ослабили армію УНР. Так, 15 квітня 1918 р. було змінено 90% командирів і начальників штабів українських військових частин. Цього ж дня міністр О.Жуковський підписав наказ про передислокацію українських полків і дивізій². Це призвело до того, що на момент перевороту значна їх частина знаходилася, у прямому смислі слова, в дорозі. Свідомо чи ні, але військове керівництво УНР сприяло діям німецького командування у блокуванні незначних українських військових підрозділів у Києві й позбавило останніх бодай якоїсь реальної можливості підтримати Центральну Раду.

Хрестоматійним стало твердження, що німці силоміць роззброїли дивізію синезупанників і залишили політичний провід УНР беззахисним. Проте наявні факти дають серйозні підстави для висновку, що керівництво народного міністерства військових справ не лише знало про наміри німців, але й, певною мірою, задалегідь дало на них згоду. Ще в середині квітня 1918 р. під тиском німецьких генералів О.Жуковський погодився на розформування українських дивізій, утворених з колишніх полонених. Згідно з домовленістю підрозділи цих дивізій підлягали демобілізації, в армії УНР могла залишитися незначна частина лише командного складу – кадр. Для проведення акції сторони мали створити спільну комісію³. Наприкінці квітня німці самостійно розпочали розформування українських військових частин. Правда, на день перевороту було

розформовано лише один полк синьожупанників, інші ж полки дивізії були ліквідовані в першій половині травня 1918 р.

За умов присутності в Україні іноземних військ врятувати державні інститути від зазіхань німецьких та австро-угорських генералів могла лише широка й масштабна підтримка Центральної Ради з боку населення УНР, особливо селянства. Значна ж, заможніша його частина була незадоволена аграрною політикою Ради і вимагала скасування закону про соціалізацію землі. Саме вона в лютому–квітні 1918 р. виявила підвищену активність, поряд з відміною земельного закону домогалася забезпечення вільної діяльності несоціалістичних українських партій та організацій і введення представників Української демократично-хліборобської партії до Центральної Ради. Однак керівництво УНР з осторогою ставилося до цих пропозицій, штовхаючи тим самим заможне українське селянство шукати підтримки та захисту у німців і австрійців.

Негативно впливали на політичний стан у державі й постійні конфлікти між урядом та фракціями українських політичних партій в Центральній Раді. Зокрема, діяльність Ради Народних Міністрів дедалі відвертіше критикували представники УПСС та УПСФ. Конфлікти між урядом і фракціями політичних партій у Раді провокувалися також керівництвом ряду міністерств. Так, міністр внутрішніх справ М.Ткаченко заборонив проведення 29 березня 1918 р. святкової демонстрації в Києві, присвяченої річниці створення Центральної Ради⁴. При цьому представники фракцій не отримали жодних роз'яснень щодо таких дій.

Різку критику викликало й запровадження урядом цензури на друковане слово, заборона страйків і зборів, нехтування інтересами професійних спілок та невизнання колективних договорів, вимоги до робітників гарантувати політичну благонадійність. Така діяльність уряду призвела до того, що частина депутатів фракції УСДРП в Малій Раді (М.Андрієнко, М.Ковальський, О.Гермайзе, М.Єремїїв) на знак протесту склали з себе повноваження членів Центральної Ради⁵.

Сама ж Рада Народних Міністрів УНР взагалі тривалий час була паралізована, втягнувшись у процес реорганізації, який тривав майже весь березень 1918 р. та, по суті, не завершився і в наступному місяці.

Весною 1918 р. активізували свою діяльність консервативні партії та організації України. Були створені нові консервативні політичні організації. В Києві сформувалася Українська Народна Громада (УНГ), яка об'єднала в своїх рядах землевласників та колишніх військових. Серед членів УНГ (їх кількість, за найоптимістичнішими оцінками, не перевищувала 2 тис. чоловік) значну частину становили старшини 1-го Українського корпусу та козаки Вільного Козацтва, а її головою став Павло Скоропадський. Керівництво Громади поставило перед собою завдання об'єднати консервативні партії та організації України.

Серед останніх найвпливовішими були Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), Союз земельних власників та Рада землян. Але між ними існували суттєві розбіжності в підходах до аграрного та національно-культурного питань. УДХП прагнула зміцнення української державності та виступала за парцеляцію великої земельної власності. Союз земельних власників та Рада землян захищали збереження поміщицьких латифундій, тому піддавали різкій критиці ідеї дроблення сільськогосподарських маєтків. Розбіжності між цими організаціями були зумовлені й їх соціальною базою. Союз земельних власників користувався впливом переважно на Лівобережній Україні, а серед його членів переважали росіяни-поміщики. Рада землян була організацією правобережних земельних власників, де більшість становили поляки.

УДХП стала ініціатором скликання в Києві Всеукраїнського хліборобського з'їзду. Громада підтримала це починання і вирішила взяти активну участь у його підготовці. Планувалося скликати цей форум обов'язково до 12 травня 1918 р., щоб випередити Центральну Раду, яка призначила на цю дату відкриття Українських Установчих зборів. П.Скоропадський направив свого представника до Союзу земельних

власників, який мав переконати лідерів цієї організації в необхідності проведення такого з'їзду. Саме в цей час з'явилася друкована відозва УДХП, яка призначала відкриття Всеукраїнського хліборобського з'їзду на 29 квітня 1918 р. Керівники Громади та Союзу підтримали демократів-хліборобів.

Ідея встановлення в Україні диктатури з метою протидії "руйнівним силам" виникла у П.Скоропадського ще в першій половині січня 1918 р., коли стало зрозуміло, що Центральна Рада та її уряд нездатні зупинити наступ більшовицьких сил. У цей час генерал відчайдушно намагався змобілізувати формування Вільного Козацтва на протибільшовицький опір і сподівався при сприянні голови французької військової місії в Києві, комісара Французької Республіки при уряді УНР генерала Жоржа Табуї залучити до спільної акції польський та чехословацький корпуси. Але цей план виявився нереальним.

У березні 1918 р. П.Скоропадський оселився в готелі "Кане" разом із колишніми офіцерами 1-го Українського корпусу. В цей час йшло вироблення ідейно-політичних орієнтацій Громади. Зокрема, планувалося запровадження загальних виборів, скликання Сейму (парламенту), призначення сильного уряду та створення боєздатної української армії. Відомий правник Парчевський пропонував передати всю повноту влади одній особі з диктаторськими повноваженнями. Саме такий диктатор мав вивести Україну з економічної та політичної кризи. Парчевський був одним із перших, хто пропагував необхідність відновлення в Україні гетьманщини. Керівництво УНГ хотіло провести державний переворот за допомогою колишніх офіцерів та заможного українського селянства. Іншу позицію займало правління Союзу земельних власників, яке направило командуванню Київської групи окупаційних армій докладний план зміни влади в Україні. Він передбачав розпуск Центральної Ради та уряду. Вся повнота влади мала перейти до рук призначеного німцями генерал-губернатора, який управляв би Україною за допомогою директорії. Таку позицію землевласників підтримувало австро-угорське командування.

Не будучи впевненими у можливості й доцільності тривалої окупації України, німці надали перевагу ідеї П.Скоропадського утворити новий, дієспроможніший український уряд. Природно, слід було визначити претендента, який би його очолив. Пошуком кандидатів на цю посаду займалися різні служби окупаційного командування. Так, німецька військова контррозвідка запропонувала П.Скоропадського, І.Луценка та І.Полтавця-Остряницю. Їм була дана така характеристика: “Скоропадський – аристократ, монархіст, генерал, багатий поміщик, слабовільний, але честолюбний; лікар Луценко – сильний оратор, уміє повести за собою маси, поміркований соціаліст, ширий українець, прекрасний організатор; Полтавець – політичний авантюрист, готовий на всякі комбінації, якщо це принесе йому користь”⁶.

Інші німецькі служби кандидатами називали М.Міхновського, того ж таки П.Скоропадського та Є.Чикаленка. Остання кандидатура швидко відпала. Д.Дорошенко серед причин зняття прізвища багатого поміщика та відомого громадського діяча з-поміж “пошукачів” називає відмову самого Є.Чикаленка. Але, мабуть, ближчою до істини є Н.Полонська-Василенко, яка основну причину усунення Є.Чикаленка з-поміж реальних претендентів на владу вбачає у небажання німецького командування та багатьох впливових українців поставити на чолі держави під час громадянської війни цивільну людину.

Не було єдності з цього питання і в Союзі земельних власників. Так, один з його лідерів граф Гейдер пропонував на посаду диктатора Б.Ханенка (нащадок гетьмана М.Ханенка), але більшість також хотіла бачити на чолі України військового.

Загалом окупаційні власті віддали перевагу П.Скоропадському з цілої низки причин.

Генерал мав достатньо гучне історичне ім'я – походив зі старовинного українського роду (Іван Скоропадський був Гетьманом України на початку XVIII ст.). Скоропадські на 1917 р. належали до числа найбільших земельних власників і в ході революційних подій виявилися стороною, що серйозно постраждала –

соціалістичне законодавство і здійснені на його основі дії були спрямовані на руйнацію самого способу існування поміщицького роду.

П.Скоропадський мав послідовно-монархічні уподобання і орієнтації. Він довгі роки перебував в найближчому оточенні, у почиті Миколи II і як офіцер честі доводив вірність абсолютизму в ході російсько-японської і Першої світової війни.

Опинившись у гострому конфлікті з Центральною Радою після українізації 34-го армійського корпусу та ставши почесним Отаманом Вільного козацтва (тодішній український провід уже в 1917 р. панічно боявся гетьманських зазіхань бойового генерала), П.Скоропадський яскраво уособлював неприйняття всіх революційно-народоправчих планів і зусиль національно-демократичного табору, тим більше радикальних більшовицько-радянських сил.

Усе це дозволяло небезпідставно сподіватися на те, що рівняння на кайзерівські й цісарські шаблони для П.Скоропадського будуть природними, органічними, наслідуватимуться, як мовиться, не за страх, а за совість, матимуть достатньо міцне не лише ідейно-психологічне підґрунтя, а й цілком певний матеріальний, класовий інтерес.

То ж кращого претендента на посаду, від якої залежало б розв'язання не стільки національно-українських проблем, скільки реалізація на теренах України інонаціональних інтересів, годі було й шукати.

Важливе місце в підготовці державного перевороту в Україні зайняла нарада представників Центральних держав у ніч з 23 на 24 квітня 1918 р., що проходила в помешканні начальника штабу Київської групи армій генерала В.Гренера. Саме тоді остаточно було визнано зміну влади “необхідною і такою, що не становить особливих труднощів”⁷⁷ і вирішено питання про майбутнього диктатора України. Однак слід звернути увагу принаймні ще на два важливі аспекти. По-перше, це з'ясування того, чому саме цього дня, 24 квітня 1918 р., представники центральних держав остаточно вирішили долю Центральної Ради.

Ще з середини березня в Києві почала працювати змішана комісія, яка мала підготувати новий економічний договір між УНР та Центральними державами. Делегацію Української Народної Республіки очолив М.Порш – голова Державної комісії з товарообміну, німецьку та австро-угорську – послы А.Мумм та Й.Форгач. 23 квітня представники делегацій трьох держав підписали економічний договір, яким сповна документально забезпечувались інтереси Німеччини та Австро-Угорщини, їхні потреби в продовольчих товарах та сировині. Більше того, окупанти домоглися колосальних односторонніх вигод. Прикладом може бути нав'язана ними гра цін. Ось як її оцінювала лише в одному з аспектів німецька сторона: “Значення договору про вугілля стає ясным із зіставлення цін: в мирний час один пуд вугілля коштував тут 20 копійок, встановлена нами тепер (підкреслено мною – В.С.) ціна $4\frac{1}{2}$ –5 карбованців (у 25 раз вища – В.С.).

Якщо, таким чином, Німеччина постачить Україні 19 мільйонів тонн вугілля, то це принесе нам величезний прибуток, майже близько 96 мільйонів марок. З іншого боку, підвищення встановлених для нас українським урядом цін на хліб становитиме в середньому близько 3 карбованців за пуд, тобто за належні поставці до Німеччини 30 мільйонів пудів хліба – близько 90 мільйонів карбованців, що дорівнює в середньому 120 мільйонів марок. Таким чином, внаслідок вигідних фінансових умов угоди на вугілля ми сплачуємо за хліб лише близько 24 мільйонів марок”⁸. Тому німецьке командування мало якомога оперативніше подбати про пошук та приведення до влади в Україні такої сили, яка була б здатна виконати умови договору.

По-друге, німці вирішили підтримати кандидатуру П.Скоропадського не беззастережно. На нараді у генерала В.Гренера обговорювався план дій Київської групи армій. Була підготовлена заява про поточну й майбутню діяльність військ Центральних держав на українських землях⁹. Відхилення Центральною Радою положень цього документа означало б санкцію на державний переворот в Україні. Тому завбачливо

пропонувалося дістати згоду на подібний документ від майбутнього диктатора – Павла Скоропадського.

Обидва документи (заява Центральній Раді і попередні умови П.Скоропадському) мали такі спільні положення: запровадження на території України окупаційних військово-польових судів, звільнення з державних установ “неблагонадійних елементів”, відновлення приватної власності на землю, відміну всіх заборон на вивіз з України продовольчих товарів і сировини, неможливість формування українського війська чи його цілковита залежність від німецьких генералів¹⁰. Таким чином, окупаційне командування забезпечувало зміцнення своєї влади в УНР незалежно від того, хто згодився б на їхні ультимативні вимоги і яким чином розвивалися б події в Україні надалі.

Дізнавшись про зміст заяви, Центральна Рада відмовилася її визнати й негайно висловила протест генералу-фельдмаршалу Г. фон Ейхгорну та німецькому послу в Україні А.Мумму фон Шварценштейну. Це фактично вирішило долю керівництва УНР. Того ж дня, 24 квітня 1918 р. відбулася зустріч начальника штабу німецьких військ в Україні генерала В.Гренера з П.Скоропадським. Після визнання останнім попередніх умов генерал наголосив, що його війська нададуть підтримку диктатору тоді, як той власними силами здійснить державний переворот в Україні. До того ж моменту німці обіцяли витримувати нейтралітет. При цьому П.Скоропадському дали зрозуміти, що німецьке командування не допустить вуличних боїв.

Практичні ж, таємні дії окупаційного командування були зовсім іншими. В цей же день генерал-фельдмаршал Ейхгорн направив дві інструкції залозі в Києві. Перша встановлювала три таємні сигнали: “Готувати”, “Здійснювати” і “Перепо-на звісткам”. За першим німці мали зайняти стратегічні пункти Києва, після другого вони розпочинали роззброєння українських військових частин. Третій сигнал мав запобігти поширенню звісток з міста, а також не допустити зв’язку керівництва УНР з місцевими органами влади.

Друга інструкція передбачала збереження контролю окупаційного командування над залізничним транспортом України. У випадку страйку українських залізничників німецькі війська повинні були здійснювати такі заходи: обсадити залагами всі важливі залізничні станції, майстерні та склади; захищати всіх осіб, які б виявили бажання продовжувати працю, карати агітаторів та страйкарів. У разі неможливості негайного припинення страйку – забезпечити контроль над бодай однією залізничною лінією та створити умови її функціонування. На ній мав діяти німецький військовий порядок, а український персонал повинен був йому підкорятися. Осіб, які чинили б опір його діям, мали ув'язнювати¹¹.

24 квітня 1918 р. відбулася ще одна подія, яка вплинула на позицію німецького командування. В Києві від імені доти невідомої організації “Союзу порятунку України” був заарештований багатий банкір А.Добрий. Його вважали одним з найвпливовіших фінансових діячів, що мали тісні стосунки з німецьким командуванням. Він не мав особливого значення для німців, але вони не хотіли втратити зручної можливості для перевірки “міцності” Центральної Ради та українського уряду, їх здатності до рішучих дій. Тому командування Київської групи армій заявило протест керівництву УНР. Воно вимагало ретельного розслідування цієї справи та покарання винуватців. На все це Раді Народних Міністрів відводилося 24 години. Німецькі генерали прекрасно розуміли, що уряд УНР не зможе вкластися в цей термін. 25 квітня, не отримавши позитивної відповіді на свою заяву, Г.Ейхгорн оприлюднив наказ про введення німецьких польових судів в Україні, заборону будь-яких мітингів та зборів, обмеження свободи слова й друку.

Цього ж дня командувач німецьких військ видав ще один наказ, яким фактично позбавляв український уряд можливості подбати про охорону Києва. Німці зайняли всі стратегічні пункти міста. Їхні військові частини приступили до виконання заходів за сигнальними гаслами “Готувати” і “Здійснювати” від 24 квітня 1918 р. Тобто переворот розпочався, по суті,

25 квітня. Його здійснював аж ніяк не П.Скоропадський “власними силами”, а окупаційні війська.

Ситуація вимагала від Ради народних міністрів рішучих дій. Однак керівництво УНР розгубилося, не спромоглося прийняти бодай якогось рішення. Воно не зважилося ані на переговори з німцями, ані на відкриту боротьбу проти окупантів. У діях керівників УНР не було чіткості і послідовності. Адже в той час, як Центральна Рада заявляла протести окупаційному командуванню, український уряд дав згоду на роззброєння своїх військових частин, що знаходилися на околицях Києва. Активну допомогу в проведенні цієї акції німцям надавали Січові Стрільці¹².

Уже в розпал подій, 26 квітня, командувач Київської групи армій отримав і офіційний дозвіл німецького імператора на проведення державного перевороту в Україні. В ніч з 26 на 27 квітня німці роззброїли радикально налаштовану дивізію синьожупанників, сформовану свого часу в Німеччині з колишніх українських військовополонених. Паралельно з обшуком у приміщенні Центральної Ради і арештом ряду міністрів 28 квітня німецькі генерали дали згоду П.Скоропадському озброїти своїх прихильників.

Втім, на той момент ситуація була взята під абсолютний контроль окупантами. Тому П.Скоропадський змушений був пізніше констатувати: “28-го квітня мені нічого не доводилося робити, все уже було готове”¹³. Та й ночі на 29 та 30 квітня генерал спокійно проспав, просинаючись пізніше зазвичай і навіть згодом не з’ясувавши як слід, якими силами, коли займались стратегічні пункти Києва¹⁴. Довелося виправдовуватися, що з часом “просто призабув деталі, подробиці “дрібних сутичок””.

Можна, звісно, дивуватися надзвичайному спокою і здатності самовладання генерала, виявлених у екстремальних умовах. А можна припустити, що П.Скоропадський від самого початку, як ніхто інший, знав свою справжню роль у перевороті, розумів, що від нього мало що залежить (зважаючи на сили, яких явно бракувало), а тому терпляче чекав фіналу.

Що ж до головних подій ключового дня 28 квітня, то вони описані П.Скоропадським детально – доки силовими методами (однак з мемуарів не дуже ясно, хто їх насправді здійснював) блокувались установи, він міг кілька годин провести у роздумах біля пам'ятника Святому Володимиру¹⁵, потім тривалий час говорити з архієпископом Никодимом¹⁶ тощо.

З погляду вищевикладеного не можна пристати до фабули розвитку подій, запропонованої О.Отт-Скоропадською та П.Гай-Нижником. На їх переконання, плани державного перевороту визріли у П.Скоропадського самостійно і здійснював він їх самотужки. “Німецьке командування, як тільки дізналося про наміри генерала Скоропадського, розпочало з ним переговори і оголосило йому про свій нейтралітет з цього приводу”, – наполягають автори¹⁷.

Таку позицію намагається аргументувати власними міркуваннями Г.Папакін. На його думку, “німці не стільки допомагали Павлу Скоропадському, скільки дотримувалися поблажливого нейтралітету, а іноді діяли просто провокативно, як під час свого вторгнення до приміщення Центральної Ради 28 квітня, напередодні перевороту або брутального розгону Січових стрільців 30 квітня, вже після нього. Німецькі військовики пам'ятали генерала Скоропадського по фронту і не дуже довіряли йому. У випадку, коли б він не зміг протягом 29 квітня зайняти всі важливі об'єкти Києва або ж зустрів хоч якийсь серйозний опір, німецька адміністрація відмовилася б від попередніх домовленостей. Тоді б сам Скоропадський почув від генерала В.Гренера історичну фразу: “занадто пізно”. За таких обставин за планами військового командування мала бути введена комендантська година і безпосереднє правління окупаційної армії”¹⁸.

На жаль, досвідчений дослідник-архівіст не підтверджує висловленого жодним посиланням на реальний факт чи документ. Мабуть, за всіх бажань цього зробити взагалі не можна – такі документи не могли народитися, оскільки австро-німецька сторона заявляла про “нейтралітет” “про людське око” як

дипломатичне прикриття своєї справжньої ролі в подіях — натхненника, організатора і основної, вирішальної сили державного перевороту.

Можна зрозуміти й П.Скоропадського, який пізніше з очевидною виправдувальною метою дуже обережно згадував про “офіційний нейтралітет” окупантів — він вповні прикметно, зокрема, зауважував: “Як я чув, ця нейтральність, звичайно, була скоріше на нашу користь”¹⁹. Коли ж вчитуєшся в мемуари генерала, важко зрозуміти, що він взагалі конкретно (окрім отримання інформації та розмов) робив у критичні години державного перевороту. Складається враження, що принаймні він сам безпосередньо взагалі нічим не керував, не впливав на події.

Навіть акт обрання П.Скоропадського гетьманом пройшов за його присутності лише на самій останній стадії (коли все було готове) в усякому разі без втручання у процес вирішення питання хліборобами-власниками²⁰, якими, вочевидь, диригувала інша сила. І цією силою були окупанти.

* * *

Сучасні дослідники по-різному оцінюють період правління П.Скоропадського. Одні вважають його “бюрократично-військовою диктатурою”²¹. Інші застерігають, що, прийшовши до влади, гетьман отримав диктаторські повноваження, але вони значною мірою були обмежені присутністю окупаційних військ²². Дехто визначає гетьманську державу як “український різновид маріократії”²³.

Останній термін, мабуть, має на меті, не міняючи нічого по суті, хоч трішки завуалювати наукоподібним словотворенням визначення, яке дуже істотно зачіпає національне самолюбство — “маріонетковий режим”.

Загалом, гадається, втручатися в додаткові суперечки з приводу означеного предмета не надто раціонально. Достатньо звернутися до добре відомих документів, що походили з табору німецьких дипломатів і військової адміністрації, і все відразу стає на свої місця, гранично прояснює ситуацію.

2 травня 1918 р. посол фон Мумм повідомляв у Берлін: “За спиною нового уряду стоїть у першу чергу єдина авторитетна в даний час в країні влада – німецьке верховне командування.

Через те можна розраховувати, що нові правителі підуть назустріч будь-якому бажанню генерала Гренера і моєму (підкреслено мною – В.С.) як особистого, так і ділового характеру. ... Дедалі сильніше обмеження уряду, ніж те, яке уже проведено до консолідації відносин (дуже вдалий дипломатичний термін – В.С.), не рекомендується...”²⁴.

Та й справді, чого можна було ще домагатися, коли штаб Ейхгорна із задоволенням констатував, що “на даний момент Скоропадський знаходиться цілком і повністю під впливом головного командування”²⁵.

А щоб жодних сумнівів ні у кого не виникало та з рішучим бажанням розставити усі крапки над “і”, той же штаб фельдмаршала запропонував відмовитися “від фікції дружньої країни (wenn endlich die Fiktion vom befreundeten Land aufhört), в якій ми повинні просити дозволу на свої дії у безтолкових або неохайних українських комісарів і комендантів. Головне командування потурбується про те, щоб найменші безпорядки були в корені придушені найрішучішим чином. У цих випадках буде користуватися підтримкою нового уряду”²⁶.

Німецьке міністерство закордонних справ цілком слушно вчитало в наведених словах буквально наступне: “Передусім необхідно відмовитися від політики, яка зводиться лише до фікції дружньої країни. Новий уряд буде робити те, що ми вважаємо необхідним...” і, бажаючи у найменших деталях погодити дипломатичні дії з військовими, просило уточнити: “Чи означає це, що ми повинні ставитися до України не як до держави, яка знаходиться з нами в мирних відносинах, а лише як із окупованою областю²⁷ (ось тут знак оклику, гадається, цілком був би виправданим – В.С.).

Німецький посол принципово згоджувався з безпардонною лінією військових, у чому він багаторазово запевняв берлінське начальство, однак, відповідно до свого дипломатичного

фаху, боязко висловлював думку про те, що бажано “підтримувати в Україні фікцію *самостійної* дружньої держави постільки, поскільки це збігається з нашими інтересами”. Серед причин здійснення такої тактики фон Мумм виділив наступні: “..Необхідно рахуватись з суспільною думкою у нас, а також у нейтральних і ворожих нам країнах; необхідно рахуватись з авторитетом українського уряду серед населення, який ми підірвемо, якщо надто різко покажемо, що він [уряд] є лише лялькою (nur Puppe) в наших руках (он як! – В.С.), а урядові установи обслуговують виключно наші інтереси (підкреслено мною – В.С.)”²⁸.

Що ж до персони П.Скоропадського, її не надто шанували і перебування при владі ставили в пряму, першочергову залежність “від того, чи залишиться він під німецьким впливом”²⁹.

Принагідно можна відзначити, що німці вважали брутальні висловлювання на адресу українських діячів цілком виправданими³⁰.

Новопостала ж влада мовчазно все зносила, бо і в зверненнях до власного народу єдиним аргументом мала все ту ж військову силу, від якої й сама потерпала. Дуже наочно це видно, зокрема, з телеграми товариша (заступника) міністра внутрішніх справ Вороновича губернським старостам від 13 травня 1918 р. Урядовий чиновник наказував: “Повідомити населення всіма заходами, а саме: шляхом оголошення на повітових зборах, повідомлення в місцевих офіційних і неофіційних газетах від вашого імені, шляхом розклеювання на помітних місцях відповідних оголошень про те, що вся влада в Україні належить гетьману всієї України Павлу Скоропадському, який визнаний військовим командуванням – німецьким і австро-угорським (підкреслено мною – В.С.), яке виявило готовність на випадок необхідності підтримувати цю владу збройною силою і суворо карати за непослух цій владі у повній єдності з українською адміністрацією”³¹.

Отже, всі політичні гравці дуже добре усвідомлювали свої справжні ролі в тогочасному суспільному процесі і ще не навчилися маскувати їх.

То ж перша характеристика, яка сама по собі напрошується під час аналізу подібних документів (а вони побудовані здебільшого на реалістичній, часом надзвичайно точній оцінці ситуації), зумовлює нагальну, невідворотну потребу звернення до такого терміна, як маріонетковість. І перевершити, “перекрити” її не в силах будь-які інші визначення режиму, започаткованого в Україні 29 квітня 1918 р. Вони в кращому разі можуть лише доповнювати, часом “прикрашати” його сутність і спрямування.

Для з’ясування особливостей формування гетьманської концепції побудови Української Держави важливо встановити справжній ступінь національної самостійності (національного компонента) як з погляду теоретичних уявлень, так і з міркувань практичної його реалізації у сформованій політичній системі.

Сукупність нормативно-правових актів, якими проголошувався, визнавався, закріплювався, гарантувався суверенітет України, складався із двох великих груп: власне українських, національно-державних і міжнародних. У свою чергу, кожна із цих частин поділяється на ряд різновидів. Так, національно-правові документи були розраховані на регуляцію як загальних, так і специфічних сфер життєдіяльності створеної політичної системи. До перших належать, зокрема, законодавчі акти, оголошені гетьманом 29 квітня 1918 р. П.Скоропадський доручив написати законопроекти новоутвореного державного організму членові Української народної громади правнику О.Палтову. Останній підготував проект відозви, яка після кількох редакційних правок була підписана гетьманом.

Цей документ дістав назву “Грамота до всього українського народу” і був оголошений 29 квітня 1918 р.³² Цією Грамотою Скоропадський тимчасово перебирав у свої руки повноваження керівника держави, проголошуючи себе “Гетьманом всієї України”. Безпосереднє ж управління новим державним утворенням покладалося на Раду Міністрів. Центральна Рада та всі земельні комітети розпускалися, а міністри УНР, їхні товариші (заступники) звільнялися зі своїх посад.

Частина документа мала програмний характер. Передбачалося прийняття нового закону про вибори до Українського Союму. В Україні повною мірою відновлювалися “права приватної власності – як фундаменту культури і цивілізації”. Оголошувалася свобода купівлі та продажу землі. Водночас повідомлялося, що планується ряд заходів щодо обмеження поміщицького землеволодіння. В економічній та фінансовій сферах надавався простір приватному підприємництву. Поряд з цим, передбачалося покращити умови праці залізничників, розв’язати робітниче питання. Офіційною назвою скасованої Української Народної Республіки стала Українська Держава³³.

Крім Грамоти О.Палтов підготував також проекти основних законів Української Держави, які дістали загальну назву “Закони про тимчасовий державний устрій України”. Сповідуючи монархічні погляди, які повністю поділяли члени УНГ та Союзу земельних власників, відомий правник за зразок взяв “Проект Основного закону Російської імперії (1905 р.)”. П.Скоропадський про це дізнався лише через деякий час, хоча для його сучасників походження, ідеї документа, сутність проведеної “операції” не були секретом³⁴. О.Палтов пропонував проголосити Українську Державу спадковою конституційною монархією на чолі з королем. Другий розділ проекту “Державний лад і голова держави” він запозичив з аналога 1905 р. практично без змін. Однак П.Скоропадський не у всьому підтримав запропонований варіант. Зокрема, він не дав згоди на проголошення України монархією, запропонувавши у відповідності до національної традиції назвати керівника держави гетьманом. Не побажав він іменуватися й президентом, що загалом логічно, адже не відповідало сутності функцій глави держави, що на той час цілком окреслилися. П.Скоропадський вніс до проекту ще один істотний момент, який стосувався періоду правління. Влада гетьмана проголошувалася тимчасовою – до скликання Українського сейму (парламенту), який мав вирішити подальшу долю України³⁵.

Врешті цей закон дістав назву “Про Гетьманську владу”. Згідно з його положеннями, П.Скоропадський отримав

необмежені права. Він зосереджував у своїх руках не тільки виконавчу, але й законодавчу та судову владу, мав фактично диктаторські повноваження:

“1. Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його у повному складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в разі для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5. Гетьман є Верховний Воевода Української Армії і Фльоти...”³⁶.

Сутнісна оцінка повноважень, які отримав П.Скоропадський, дає підстави для висновку, що його правління було авторитарним, стало однією з форм диктатури. Воно мало й певну маріонеткову заданість. І з перших днів встановлення гетьманського режиму П.Скоропадський мав дбати про зменшення рівня своєї залежності від командування військ країн Четверного союзу, які були дійсними господарями становища в Україні, а відтак шукав важелі посилення власного впливу на події.

Другий закон носив назву “Про віру”. Він визначав православ’я державною релігією в Україні. Представники інших конфесій мали право вільно відправляти богослужіння за своїми обрядами.

Третій закон “Права і обов’язки Українських Козаків і Громадян” передбачав, що громадяни були зобов’язані захищати свій рідний край. У новій державі всі мали платити встановлені законом податки та відбувати передбачені законодавством повинності. Громадяни могли вільно продавати та купувати

майно, вибирати помешкання й вільно виїжджати за кордон. Будь чия власність оголошувалася недоторканною. Примусове вивласнення майна закон допускав тільки за відповідну плату. Кожний громадянин мав право утворювати громади і спілки, вільно висловлювати усно й письмово свої думки.

Четвертий з оголошених документів – “Про закони” визначав порядок прийняття вищих державницьких актів Української Держави. Їх мало готувати кожне міністерство і після обговорення в Раді Міністрів подавати на затвердження гетьманові.

П’ятим був закон “Про Раду Міністрів і про Міністрів”. Згідно з ним уряд визначав основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики держави. Отаман (голова) Ради Міністрів та члени кабінету були підзвітні гетьманові за загальний хід державного управління. Кожний з них відповідав за свій напрям роботи.

Наступний акт – “Про Фінансову Раду” визнавав останню найвищою державною установою з питань фінансової політики та кредиту. Членів Ради призначав гетьман, але в обов’язковому порядку до неї входили отаман (голова) Ради Міністрів, міністр фінансів та державний контролер.

Останнім був закон “Про Генеральний Суд”. Генеральний суд мав стати вищим захисником закону та Вищим судом України³⁷.

Ці сім законів стали правовою основою функціонування Української Держави.

Гетьман та його уряд обіцяли захищати інтереси всіх соціальних верств населення України, забезпечити рівномірну участь усіх суспільних класів у державотворчому процесі. Однак це завдання було апріорі нездійсненим.

Відразу ж після зміни влади було утворено Центр українських партій (ЦУП), який мав координувати їхні дії під час переговорів з німецьким командуванням, до якого було вирішено відрядити делегацію. ЦУП зробив усе можливе, щоб блокувати формування гетьманського уряду. П.Скоропадський,

навпаки, прагнув якнайскоріше сформувати свій кабінет. Виконати це завдання було доручено отаману (голови) Ради Міністрів М.Устимовичу (Сахно-Устимовичу) – інженеру-технологу, одному з лідерів УНГ. Він мав залучити до роботи в новому уряді представників поміркованих українських партій та організацій. Однак М.Устимович не впорався з поставленим перед ним завданням. Фактично це був перший незначний успіх ЦУПу щодо блокування дій П.Скоропадського, позбавлення його широкої політичної підтримки. Тому вже 30 квітня гетьман доручив формування кабінету відомому вченому та громадському діячеві – М.Василенку. Перед останнім було поставлено завдання до 1 травня, тобто за добу, завершити створення уряду.

Однак формування уряду виявилось справою об'єктивно складною. Розуміння й підтримки в суспільстві кроки нової влади не знайшли, зустрічалися без ентузіазму.

Мабуть, можна почасти погодитись із висновком Г.Папакіна про те, що “державний переворот та відновлення старовинної національної форми правління – гетьманату – на чолі з нащадком гетьманського роду Павлом Скоропадським стали єдиним шляхом подолання... системної суспільної кризи”³⁸. Почасти – тому, що, справді, було реалізовано один із шляхів до подолання наявної суспільної кризи. Однак вважати використаний варіант єдино можливим виходом із ситуації навряд чи можна.

Г.Папакін добре розуміє, що його висновок може бути переконливим лише в разі підтвердження ретроспективним аналізом досвіду 1918 р. Однак саме в цьому елементі він припускається очевидних маніпулювань добре відомими фактами. Історик стверджує, що повалення Центральної Ради “було визнано закономірним фактично всіма політичними силами країни, крім більшовиків та збанкрутілої партії українських есерів...”³⁹. Пославшись на свідчення функціонерів гетьманату про підтримку режиму антисоціалістичним блоком, “за яким ішли й росіяни, і євреї, й українці, і поляки, й кадети і октябристи”, на прихильне ставлення до П.Скоропадського

дипломатичних і військових представників Німеччини та Австро-Угорщини, інтерес офіційних кіл Франції, яка діяла через масонську агентуру (С.Моркотун), Г.Папакін констатує: “Таким чином можна стверджувати, що проголошення Української Держави 29 квітня 1918 р. не викликало широкого спротиву в суспільстві, за винятком мітингово-анархічних заходів, спровокованих українськими есерами. Навколо гетьмана об’єдналися практично всі політичні рухи, правіші за соціалістів, – самостійники, хлібороби-демократи, представники російських політичних партій та союзів, польські громадські сили, впливові ділові кола (Союз промисловців, торговців та фінансистів – Протофіс), а також широкі непартійні маси землевласницького населення. Він користувався також зовнішньою підтримкою, причому як центральних держав, так і таємних представників Антанти”⁴⁰.

З фактологічною стороною наведеного пасажу не можна не погодитися, чого ніяк не можна зробити щодо підсумкової оцінки, боцїмто це був “широкий спектр політичної підтримки”⁴¹. Зовсім навпаки, предметний, комплексний аналіз розстановки класово- і національно-політичних сил у 1918 р. переконує в тому, що “у спектрі українських політичних структур практично не виявилось послідовних і кількісно більш-менш помітних консервативних чинників”⁴². І найперше свідчення тому – персонально-партійний склад уряду, контури якого вималювалися лише на 2 травня 1918 р.

Гетьман запропонував відомому полтавському земському діячеві Ф.Лизогубу посаду прем’єра, а 3 травня остаточно затвердив склад Ради міністрів: голова уряду, міністр внутрішніх справ та тимчасово виконуючий обов’язки міністра пошт і телеграфів – Ф.Лизогуб; міністр фінансів – А.Ржепецький (кадет); міністр торгівлі і промисловості – С.Гутник (кадет); міністр продовольчих справ – Ю.Соколовський (кадет); міністр праці – Ю.Вагнер (партія народних соціалістів); міністр народної освіти і тимчасово виконуючий обов’язки міністра закордонних справ – М.Василенко (кадет); міністр народного

здоров'я — В.Любинський (Українська народна громада); міністр шляхів — Б.Бутенко (Українська народна громада); міністр судових справ — М.Чубинський; державний контролер — Г.Афанасьєв; тимчасово виконуючий обов'язки міністра військових справ і флоту — начальник Генерального штабу О.Сливинський.

2 травня державним секретарем Української держави гетьман призначив М.Гижицького, але через два тижні на цій посаді його замінив приват-доцент Київського університету І.Кістяківський. 10 травня портфель міністра земельних справ отримав В.Колокольцев, а через декілька днів професор В.Зіньківський очолив міністерство сповідань. На чолі міністерства військових справ став О.Рогоза. До уряду входили українці-ліберали Ф.Лизогуб, М.Василенко, В.Любинський, Б.Бутенко, В.Зіньківський, І.Кістяківський та М.Чубинський. Серед міністрів були й представники інших національностей: поляк А.Ржепецький, єврей С.Гутник, німець Ю.Вагнер та росіянин Г.Афанасьєв.

Значний вплив у першому гетьманському кабінеті мали кадети, яких запросив до уряду М.Василенко, керуючись при цьому більше принципом фахової придатності, а не партійної належності. В рядах партії народної свободи не було єдності у ставленні до особи П.Скоропадського. Стосовно ж питання про право членів партії брати безпосередню участь у роботі нового уряду в її керівних органах сформувався чотири позиції: перша — увійти до Ради міністрів як урядовій партії; друга — дозволити персональне входження до кабінету; третя — вироблення певних умов співпраці з П.Скоропадським, у разі їх неприйняття відкликання всіх своїх міністрів і четверта — категорична заборона участі в роботі гетьманського уряду. Остаточно вирішити це питання мав Конгрес кадетів в Україні, який розпочав свою роботу 12 травня 1918 р. в Києві. Після тривалого обговорення форум дозволив персональне входження своїм членам до Ради Міністрів Української Держави. Програмою їх діяльності в уряді мали стати такі вимоги: російській мові надати права державної нарівні з українською; в основу

відновлення зруйнованого господарства слід покласти тверду адміністративну владу; розпуск демократичних міських і земських органів самоврядування; відміна восьмигодинного робочого дня та обмеження у правах робітничих організацій⁴³.

Отже, з травня 1918 р. представники партії кадетів – загальноросійської, а не української становили переважну більшість у Раді Міністрів Української Держави. Міністри-кадети намагалися законодавчо закріпити в державному будівництві України рішення власного партійного форуму, які не у всьому відповідали українським національним інтересам. Під їх тиском уряд заборонив друковані органи УПСР – “Боротьба” та Селянської Спілки – “Народна Воля”. Часописи “Робітнича газета”, “Нова Рада” потрапили під жорстку цензуру. Заборонялася критика кабінету міністрів, проведення зборів, мітингів та маніфестацій. Волосні земства було замінено волосними комітетами. Членів цих органів призначав губернський староста. П.Скоропадський погодився з деякими положеннями аграрної програми партії народної свободи та затвердив ряд її соціально-економічних вимог. Однак гетьман не підтримав пропозицій кадетів у національно-культурному будівництві.

Державний переворот в Україні та прихід до влади П.Скоропадського вітали також підприємницькі кола. 15-18 травня у Києві відбувся з’їзд представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства (Протофісу), на який прибуло близько тисячі делегатів. Установчий з’їзд Протофісу об’єднав більше двадцяти промислових спілок, що діяли на території України. Основне завдання Союзу полягало в об’єднанні всіх відповідних організацій для обговорення і з’ясування проблем піднесення економіки України. Делегати з’їзду вітали нову владу в Україні і висловили цілковиту підтримку гетьманові П.Скоропадському.

Значна увага надавалася аграрному питанню. З’їзд вітав відновлення в Україні приватної власності на землю. Головною метою земельної політики було визнано досягнення найвищої продуктивності сільського господарства. Була прийнята

спеціальна додаткова постанова, яка вимагала повернення відібраних селянами землі та майна колишнім власникам із виплатою відшкодування. Проблеми малоземельних селян пропонувалося вирішити через розвиток промислу.

З'їзд окремо розглянув питання взаємовідносин підприємців і робітників. В ухваленій резолюції вказувалося на необхідність чіткого регламентування прав робітників, але без права їхнього втручання у справи підприємців та діяльність адміністрації; перегляду прийнятого Тимчасовим урядом закону про свободу страйків; унормування тривалості робочого дня⁴⁴. Форум підприємців ухвалив окрему резолюцію з питань фінансової політики, де вказувалося на необхідність налагодження кредитної системи в державі.

У центрі уваги з'їзду Протофісу знаходилися й питання необхідності реформування місцевого самоврядування в державі. З'їзд запропонував гетьманові та його урядові внести зміни до міського статуту, зокрема, збільшити відсоток цензових елементів у міських думах, підвищити віковий і прожитковий ценз та ввести 3-куріальну систему виборів. Вищий орган Протофісу закликав своїх делегатів взяти активну участь в економічному та політичному житті Гетьманату. Він поставив завдання залучати своїх членів до роботи в центральних та місцевих органах влади. Після закінчення з'їзду до П.Скоропадського надіслали спеціальну делегацію, яка ознайомила нового керівника України із заявою про готовність цієї політичної сили, яку визнати національно-українською ніяк не можна, співпрацювати з новим режимом.

Отже, соціальною базою державного перевороту 29 квітня 1918 р. та гетьманського режиму були підприємницькі та землевласницькі кола України, частина заможного селянства та праві консервативні партії. Всі вони були незадоволені тими змінами, що сталися після лютого 1917 р., політикою Центральної Ради та сподівалися, що нова влада допоможе їм вирішувати проблеми, як вони їх вирішували упродовж попередніх десятиліть і століть. Іншими словами, внаслідок державного

перевороту до влади повернулися ті класи, які панували в дореволюційний час.

* * *

Цілковита контрреволюційна спрямованість політики П.Скоропадського – лейтмотив багатьох авторитетних оцінок всього періоду з 29 квітня до середини грудня 1918 р. “Режим гетьманщини ставав чим далі все більш реакційним і проти-українським, – переконано заявляє І.Мазепа. – Йшла рішуча й безоглядна реставрація старого дореволюційного ладу як в соціальному, так і в національному розумінні... Взагалі доба гетьманщини була штучним припиненням революційного руху, що саме перед тим, в кінці 1917-го й на початку 1918-го року, дійшов до найвищої точки свого розвитку”⁴⁵.

Досить прикметною є підсумкова оцінка В.Винниченком всього правління П.Скоропадського. Її не можна назвати ані імпульсивною, ані несподіваною, незваженою. Навпаки, вона може бути прикладом масштабного осмислення найважливіших уроків пережитого Україною, її народом гіркого досвіду. “В цій добі, – наголошує автор “Відродження нації”, – історія немов навмисно тепер дала домінуючу ролю вже клясам чисто буржуазним, щоб показати, що з того може вийти, коли українство буде прагнути буржуазної державності, щоб наочно довести, що разом з буржуазною державністю неодмінно й необхідно пропадає спочатку її український характер, а потім і сама державність, як така”⁴⁶.

В.Винниченка найбільше обурювало те, що внаслідок підступної поведінки русофілів, які заповнили урядові структури, сталася зміна настроїв широких мас щодо власної державності, щодо національної справи, української ідеї. “Але що найшкідливіше було для українського відродження, – зазначав відомий політичний діяч – то це та надзвичайно підла, мерзенна провокація, яку робили провінціальні влади, оті старости, карні офіцерські сотні й т.п. Роблячи всякі насильства й жорстокості над населенням, вони старалися усилено

підкреслювати, що це робить українська влада. Поряди різками яке небудь село, офіцерня всякими способами маніфестувала, що це робить з селянами українська влада й робить в ім'я української держави"⁴⁷.

В.Винниченко називав таку поведінку "русько-німецькою змовою" "лизогубів, гутників, старост, офіцерні", яка приносила швидкі результати: "Селяни й самі добре відчували, що їх катовано через оту українську державу, а ці провокаційні, умисні підкреслювання ще більш розворушували їхню ненависть. Не маючи змоги розібратись у тому, що вони іменно за офіцерсько-панську українську державність мусіли так тяжко розплачуватись, селяне переносили свою ненависть взагалі на українську державність і навіть на саму ідею українського національного відродження. Слова "Україна", "Українська Держава" тепер асоціювались у них з словами "Німецьке військо", "Гетьман", "пани", "старости", "карні експедиції", "офіцерня", "різки" й усяке инче страхіття"⁴⁸.

В основному з оцінками соціал-демократів збігаються підходи до ситуації й українських есерів. Хіба що вони ще різкіші, категоричніші.

Вірний своїй дослідницькій соціологічній схемі, в якій елементи соціальні обов'язково поєднувалися з елементами національними (або нашаровувалися на них), М.Шаповал вважав, що "гетьманський переворот поставив проти себе дві сили: російсько-жидівську буржуазію, поміщиків і українських куркулів проти українських селянсько-робітничих мас, або коротше: чуже місто проти українського села"⁴⁹.

Не маючи під собою скільки-небудь серйозного соціального підґрунтя, гетьманщина не могла надійно спертися й на будь-яку українську політичну силу, наприклад, на політичну партію.

Гетьманський переворот "освятила" (дала назву своїй "фірми") Українська партія хліборобів-демократів. Проте вона була слабо організованою і не могла претендувати на всеукраїнський характер: за оцінками П. Христюка, "до самого перевороту була властиво групою куркулів Лубенського повіту"⁵⁰.

Зусилля партії, спрямовані на повалення Центральної Ради, координувались з діяльністю поміщицької неукраїнської організації – “Союза земельных собственников” (що потім прибрав собі назву “Всеукраїнського Союзу Земельних Власників”). Хлібороби-демократи увійшли у тісне порозуміння з “Союзом земельних собственников” і провели спільний з’їзд, який, як відомо, закінчився “виборами” гетьмана. Щоправда, при цьому стався невеликий конфуз. Приїхавши на спільний з’їзд, провідники “хліборобів” зрозуміли, що зі з’їздом пов’язуються далекосяжні плани: справа може закінчитись не просто розгоном Центральної Ради й запровадженням гетьманства (цього вони всією душею прагнули), а чимось набагато серйознішим. Наприклад, переходом всієї державної влади в Україні цілком і неподільно до інонаціональної великої аграрної і промислово-фінансової буржуазії, відтісненням їх – “хліборобів”, що так дбайливо торували собі стежку до влади. З тієї причини “хлібороби” намагалися 28 квітня 1918 р. знайти компроміс з Центральною Радою, а наступного дня планували осібне (від делегатів “Союза земельных собственников”) засідання. Однак німецькі генерали призначили на 29 квітня 1918 р. “вибори” гетьмана й недвозначно заявили “хліборобам”, що гетьмана має обирати весь “народ” вкупі – на одному з’їзді. Окремого засідання “хліборобів” не відбулося. Вони брали участь у виборі “ясновельможного пана гетьмана”.

Щоправда, після “виборів”, 30 квітня 1918 р., члени УДХП влаштували власне зібрання, на якому, з одного боку, вітали зміни в Україні, а з іншого – висловили побоювання, що “ясновельможний” може замість “хліборобсько-хуторянської” розбудовувати “великопанську”, “поміщицько-буржуазну Україну”. Тому хлібороби-демократи підготували особливу заяву до гетьмана й ухвалили запросити його на свій з’їзд, щоб порозумітись із ним щодо майбутньої ролі українських сільських господарів у розбудові гетьманської держави.

“Ясновельможний пане Гетьмане! – говорилося у документі. – Ми, українські хлібороби-демократи, знаємо, що без

сильної влади не може бути доброго ладу. Але ця влада мусить бути щиро народньою, демократичною, щиро українською. Влада мусить бути сильною не тільки багнетами, але, головне, державним розумом і любов'ю усього українського народу. Ми будемо вважати таку владу державно-розумною, *котра піде золотою серединою*, котра, взявши приклад з великих культурних держав, буде дбати про весь нарід, *не дасть запанувати в державі українській ні голоті, ні великим багатилям*, а зуміє заслужити любов всіх чесних і вірних синів України. Аби нова влада заслужила любов і признання всього народу, потрібно, щоб вона твердо заявила, і заяву ту в найближчі дні затвердила ділом про те, що: 1) Метою нової влади є незалежна, вільна, народня українська держава; 2) Що буде скликано повноправну, вибрану усім народом Українську Державну Раду після того, як настане спокій на Україні, і во всякім разі не далі, як через шість місяців, і що виборчий закон не позбавить прав виборчих широких верств селянства і взагалі громадянства і не буде вужчим як тепер в германській державі в виборах до парляменту; 3) Що після скликання Державної Ради нічого без згоди Ради робитися не буде; 4) Що тимчасові розпорядження української влади в справі земельній будуть тільки такі, які не перешкоджають Державній Раді провести широку земельну реформу, направлену до того, *аби великі маєтки на законній підставі були подроблені у власність між: хліборобами*; 5) Що во всякім разі до скликання Державної Ради спекуляція землею не буде дозволена і не буде дозволено купувати землю нікому, окрім українських селян; 6) Що в Українськiм Уряді більша частина людей буде належати до тих, хто давню працю показав свою вірність українській національно-державній ідеї і своє розуміння потреб селянства і робітників; 7) Що в Українськiм Уряді є місце тільки для вірних синів України і не може бути людей, які тягнуть до Росії або до Польщі; 8) Що в цей переходовий час порядок буде наводитись обережними, заснованими на ясному законі мірамі”⁵¹.

Ознайомившись із заявою, генерал П.Скоропадський відрядив на з'їзд хліборобів свого генерального писаря І.Полтавця-

Острияницю і осавула І.Зеленевського, які оголосили записану зі слів гетьмана відповідь:

“Вірні сини України, дорогі брати мої! Коли в такий мент я взяв владу в свої руки, то це для того, щоб збудувати Україну і до кінця днів своїх бути вірним сином дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю вам, брати, вірно і щиро служити незалежній Українській Державі нашій. Українська Державна Рада буде скликана зараз же після того, як настане спокій на Україні. Думки, висловлені в заяві вашій, взагалі й мої думки. Буду дбати об тім, аби по змозі сил своїх і обставин задовольнити Ваші бажання дорогих серцю моему селян-хліборобів. Кличу Вас всіх не жалючі сил і здоровля до енергійної праці по відбудуванню незалежної Української Держави, ладу і спокою на Україні. Амінь. Гетьман Павло Скоропадський”⁵².

Хоча керівник держави явно лукавив, коли стверджував про тотожність своїх думок, надісланій йому заяві від зборів УДХП, делегати вітали відповідь Скоропадського гучним “Слава!” та ухвалили додаткові до заяви постанови: “1) Аби негайно було повернуто хазяїнам пограбоване у них майно; 2) Аби розпущені були комітети і переобрані земства; 3) Аби скасовані були вибори до Установчих Зборів; 4) Аби негайно було видано закон про підданство і про присягу на вірність українській державі”⁵³.

Провінційні відділи УДХП також вітали “ясновельможного хазяїна”, вимагаючи репресій проти “селянської голоти” і нагадуючи про бажання збільшити земельні володіння.

Одначе хлібороби помилилися. Гетьман не виправдав сподівань “дорогих братів” і не запросив до уряду жодного їхнього представника.

Держались осторонь від хліборобів-демократів й інші сили, навіть наближені до гетьмана, ладні підтримати його режим.

Йдеться передусім про Українську партію соціалістів-федералістів, яка мала соціалістичну назву, демократичну

фразеологію, буржуазно-демократичну сутність і займала місце посередині між російськими лібералами й правицею української соціалістичної демократії. УПСФ давно марила “твердою владою, порядком, діловим урядом, реальною політикою”.

Ще після повернення Центральної Ради до Києва соціалісти-федералісти почали триматися дедалі опозиційнішого курсу. Вони навіть вимагали заміни Ради як “оджившої свій вік” новим парламентським органом – Державною Радою, що була б сформована “відповідно часові”. Не задовольняючись становищем меншості в Раді Народних Міністрів, есефи 27 квітня 1918 р. вийшли з уряду В.Голубовича⁵⁴. Однак збіг у часі цього кроку з репресіями австро-німецьких окупантів проти Центральної Ради кинув на УПСФ тінь співучасника змови та змусив представників партії заявити, що вони “передумали” і мають намір залишитися в уряді. Прихід до влади П.Скоропадського соціалісти-федералісти зустріли в цілому схвально – як природний крок до “твердої влади”.

Однак, коли 30 квітня 1918 р. посланець П.Скоропадського М.Василенко прибув на партійні збори соціалістів-федералістів і запропонував представникам партії взяти участь у роботі гетьманського кабінету міністрів, керівництво УПСФ не дало позитивної відповіді на його пропозиції.

У той же день з ініціативи УПСФ була скликана міжпартійна нарада найвпливовіших українських соціалістичних партій: УСДРП, УПСР, УСС та УПСФ. На ній есефам пропонувалося прийняти пропозицію гетьмана і ввести своїх членів до Ради міністрів Української держави, але керівництво партії, турбуючись про свою “соціалістичну чистоту”, знову відмовилося прийняти пропозицію. Правда, представники УПСФ висловлювали готовність направити до уряду своїх емісарів разом з посланцями УПСР і УСДРП. Однак це було абсолютно нереально. Тому нарада ухвалила сформуванню спільну делегацію для переговорів з австро-німецьким командуванням.

Дивною виглядає аргументація, до якої вдалися автори прийнятої ухвали, що з її допомогою передбачалося “переконати”

австро-німецькі власті змінити режим. “...Українська влада сама йшла до своєї корінної зміни, – говорилося в документі у його переказі “Киевской мыслью”. – Останнє могло би статися тим чином, що Центральна Рада сама розійшлася б і, відігравши свою роль революційного органу, передала б владу новому уряду, утвореному на діловому принципі з представників різних політичних партій і громадських груп. Цей уряд спирався б на нове державне тіло – Державну Раду, в яку увійшли б також представники всіх великих центральних політичних і національних груп, в тому числі й тих, що не входили до складу Центральної Ради”⁵⁵.

І сутністю, і формою ухвала більше нагадує акт беззастережної капітуляції. “Лагідні” вмовляння могутньої мілітарної сили піти хоч на якісь поступки не були почуті. Вона з презирством відкинула “згоду” українських соціалістів-федералістів “пожертвувати своєю соціалістичною невинністю” (П.Христюк) і рівно за добу розпочати формування гетьманського кабінету. Було вже запізно (“*zu spät*”, як висловився той самий всесильний генерал Гренер). Кабінет формувався переважно з представників правих загальноросійських партій, хоча декотрі його члени були українцями за національністю. “Почалась диктатура російсько-жидівсько-польсько-“малоросійської” буржуазії на Україні”⁵⁶.

2 травня делегацію в складі В. Винниченка, С.Єфремова, М.Салтана, К.Лоського та А.Андрієвського прийняв начальник штабу німецьких військ в Україні генерал В.Гренер. Члени делегації ознайомили останнього з умовами входження представників українських політичних партій до нового уряду України: усунення від влади П.Скоропадського; саморозпуск Центральної Ради; формування тимчасового законодавчого органу – Державної Ради з представників усіх верств населення; скликання Установчих зборів після встановлення спокою в державі. Непоступливість німецького командування змусила згадані українські партії дещо змінити свою позицію. Вони висунули нові умови входження до складу гетьманського уряду: основою державного устрою України мала стати вироблена

Центральною Радою конституція; представники українських партій повинні були отримати більшість портфелів, зокрема, місця прем'єр-міністра, міністра закордонних справ, земельних справ і освіти; Головою Ради Міністрів пропонувався С.Шелухін. Зміст пропозицій українських партій свідчив про те, що вони визнавали тимчасовість гетьманської влади.

Однак і на ці пропозиції В.Гренер дав негативну відповідь. Саме в цей час було завершено формування гетьманського уряду. Крім того, населення України практично не відреагувало на усунення від влади Центральної Ради. Таким чином, провідні українські партії виявились усунутими від участі в роботі Ради Міністрів Української Держави. Серед них опинилися і соціалісти-федералісти, які, вочевидь, дещо “переграли”, перехитрували самих себе. Публічно доводячи, що не збираються поривати з українським революційним, навіть соціалістичним табором, вони потім гучно “ображались”, що німці вкупі з гетьманцями сформували уряд без них.

Їхня “опозиційність” до режиму виявилася на партійному з'їзді (Київ, 10–12 травня 1918 р.) і пояснюється головним чином невдалим завершенням переговорів з німцями про утворення кабінету міністрів.

Ображені тим, що влада перейшла до рук неукраїнської буржуазії, есефи ухвалили кілька “сердитих” постанов, спрямованих як проти німецьких військових властей, так і проти новосформованого гетьманського уряду.

У постанові з'їзду “В справі відношення до Центральних Держав” говорилося: “Партія с.-ф., виходячи з того, 1. що українське громадянство ніколи під час війни не було перейняте шовіністичною і якою-будь ненавистю і ворожістю до Центральних Держав; 2. що, коли німецько-австрійське військо приходило на допомогу проти большевиків, на нього дивилося українське громадянство взагалі і наша партія, зокрема, як на військо дружньої нам держави; 3. що поведження уряду Голубовича часом не вдовольняло справедливих вимог дружнього війська, яке прийшло на допомогу, партія разом з тим констатує:

1. що в деяких випадках поведінка німецького командування також була невідповідною дружнім державним взаємним відносинам; 2. що втручання німецького командування до справ вищої політики на Україні, образа парламенту України – Центральної Ради, розгон її, *встановлення німецькою силою гетьманства і абсолютно недемократичного* та москвофільського своїми тенденціями уряду викликає протест як з боку партії, так і всього українського громадянства, проти цього тільки почасті задратованого втручання в життя чужої держави”⁵⁷.

Дуже важливою з погляду з’ясування політичного обличчя УПСФ, обраного нею курсу була постанова з’їзду “В справах тактики і відношення до моменту”. В документі зазначалося: “1. До конституції, яку видав гетьманський уряд, партія відноситься рішуче негативно, як до абсолютистичної і антидемократичної; так само недемократичним і в багатьох випадках реакційним і протидержавним вважає партія сучасний кабінет міністрів, ставиться в рішучу опозицію до нього і забороняє своїм членам вступати в його склад. 2. В своїй роботі партія має боротися проти всякого замаху на нашу державність, проти шовінізму та всякої національної ворожнечи. 3. Ідучи назустріч народові і виходячи з його інтересів, партія звертає якнайбільшу увагу на організаційну та культурну роботу серед мас, яко підвалину державного, політичного, соціального й національного відродження України”⁵⁸.

З’їзд також ухвалив постанову про мову, зазначивши, що “в українській державі державною мовою повинна бути українська”, виголосив протест проти запровадження попередньої цензури як “проявів політичної реакції та зведення рахунків з політичними противниками”.

Однак всі ці “гострі і рішучі протести” зовсім не заважали есефам постійно домагатись портфелів у гетьманському кабінеті. Адже суть справи для них полягала не в гетьманщині як режимі, навіть не в реакційному курсі гетьманського уряду, а виключно в тому, що до влади прийшли не українські дрібні власники, а переважно російсько-єврейсько-польська буржуазія.

На згаданому вище з'їзді УПСФ було винесено також кілька ухвал програмного характеру. В резолюції “В справі федерації і самостійності” (на доповідь О.Шульгина) делегати записали: “Партія під час складання своєї програми виходила з того погляду, що найреальнішим і найкориснішим для України є федеративне єднання з Росією. Дальші політичні обставини – централістична та своєкористна політика російського уряду, суспільства й партій, ворожість їх до дійсного федералізму і, нарешті, большевицька авантюра – висунули ідею самостійності Української Держави. Рахуючися з новими реальними умовами життя, партія соц.-фед. признала державність України й увесь час в своїй парляментарній і загальній політиці підтримувала цю ідею та сприяла консолідації Української Держави.

Але разом з цим партія розуміє, що ідея федералізму в політичній життю має таке саме загально-світове значіння, як і в соціально-економічній життю соціалізм, і тому ці ідеї мають залишатися провідними думками партії. Як соціалізм єднає всі трудящі маси всього світу, так і федералізм містить в собі ідеал того всесвітнього єднання держав, яке тільки й може бути запорукою проти імперіялізму і війни. Щодо ближших перспектив, рахуючися з реальними обставинами життя Росії, партія для даного моменту має виключити всяку можливість федеративного зв'язку з Великоросією. Але разом з тим єднання з іншими сусідами, які утворюють нині свою державність, партія вважає можливим і бажаним для інтересів України”⁵⁹.

Важливою для розуміння позиції партії щодо нагальних питань моменту була й схвалена з'їздом УПСФ резолюція “В земельній справі на Україні”. Вона ще раз засвідчувала “поступовський” характер партії, її прагнення загальмувати процес розв'язання аграрного питання, знайти паліативне рішення, яке б “примирило” селян з великими землевласниками (через відшкодування відібраних земель), поєднало соціалістичний ідеал із правом приватної власності. В резолюції говорилось:

“Верховне право власности на землю належить державі. Для державних і громадських потреб держава відчужує землі від

власників за відповідну платню. 2. Зазначаючи свій соціалістичний ідеал, що приватна власність на землю повинна бути згодом скасована, аби остаточно виключити землю з числа засобів експлуатації людської праці, з'їзд уважає необхідним в сучасних умовах господарського життя на Україні в інтересах розвитку її продуктивних сил і інтенсифікації сільського господарства провести рішучу і послідовну демократизацію землеволодіння *на підставах приватної власності*, вважаючи найпродуктивнішим трудове сільське господарство. Ця демократизація повинна перевестися на підставі примусового відібрання *за певну платню* всіх земель вище трудової норми і передачі їх малоземельному та безземельному селянству”⁶⁰.

Для реалізації накресленого УПСФ передбачала низку конкретних заходів.

У економічній політиці з'їзд став на ґрунт “необхідності відбудування української промисловості при участі і за допомогою держави”, із залученням до цієї справи “приватних ініціативних осіб-підприємців та промисловців” і “приведення в життя в ім'я економічної і політичної самостійності України” загального економічно-промислового і загальнодержавного фінансово-господарського плану для цілої України, із запровадженням цукрової, винної, тютюнової й інших монополій.

Заінтересований у забарвленні свого режиму в українські кольори, гетьман П.Скоропадський з перших днів свого правління симпатизував соціалістам-федералістам і після перших невдалих спроб порозуміння надалі поступово почав залучати членів цієї партії (щоправда, на персональній основі, а не за принципом партійного представництва) до участі в уряді. Основними ж силами, на яких тримався гетьманський режим, були австро-німецькі окупанти та російське офіцерство. Щоб не виникало жодних ілюзій з цього приводу, В.Винниченко і П.Христюк постійно саркастично іменують П.Скоропадського “німецьким гетьманом” або “російсько-німецьким гетьманом”.

Торкаючись питання про реальну владу в Україні після квітня 1918 р., П.Христюк промовисто зазначає: “Генерал

Гренер був “душею” перевороту і фактично довший час був “верховною владою” на Україні: формував Скоропадському кабінети, диктував йому різні “патріотично-самостійницькі” заяви і так далі”⁶¹.

Рішуче засуджуючи дії німецьких та австрійських військових, відчуваючи гостру відразу до гетьмана, лідери українства спочатку намагалися вплинути на німецьке командування — “справжнього господаря ситуації”, вірніше — умовити його зберегти республіканський лад, скасувати гетьманське законодавство, а самого П.Скоропадського прогнати. Проте окупанти не збиралися відступати від уже зробленого, й українці “здались”. В особі свого лідера — В.Винниченка — вони погодилися на нові реалії, прохаючи хіба що йменувати П.Скоропадського тимчасовим президентом Української Республіки, скасувавши назву “гетьман”.

Як не дивно, однак викладені факти знайшли зовсім відмінне тлумачення у працях Г.Папакіна. Він чомусь вважає, що “генерал В.Гренер — головний “аранжувальник” німецької політики в Україні — хотів, щоб перший кабінет Української держави складався з представників поміркованих лівих сил”, на що, буцімто, не згодився П.Скоропадський⁶².

У такому разі виникають питання: проти кого, як не проти “поміркованих лівих сил” німці ініціювали й провели державний переворот? І якою була б логіка повернення їх “у владу” після 29 квітня 1918 р.? Зовсім незрозумілий контекст, у якому Г.Папакін пояснює відставку М.Устимовича — невже за те, що намагався всупереч П.Скоропадському і на угоду німцям сформувати “лівий кабінет”?

По-перше, сам П.Скоропадський відзначав, що прибічники того, щоб міністрами були “виключно українці відомого шовіністичного толку”, “галицького напрямку”, серед німців виступав один полковник Штольценберг, виразник австрійських інтересів, за що невдовзі й був відкликаний німецьким командуванням (тим же В.Гренером) з Києва⁶³. Загалом же німецька позиція тут була цілком певною, спрямованою проти українських соціалістичних партій.

По-друге, П.Скоропадський насправді хотів мати в своєму уряді побільше представників українського демократичного табору, особливо українських соціалістів-федералістів. Однак патріотично орієнтовані сили, за рідкісним особистісним винятком, не могли піти на компроміс з режимом, який вважали антинаціональним. Більшість політично свідомих елементів побоювалися скомпрометувати себе будь-якою лояльністю до режиму, не бажали зажити в очах мас негативного іміджу.

І як уже не раз бувало впродовж попереднього року революції, народні маси виявились явно послідовнішими у своєму ставленні до новоствореної влади, аніж ті, хто від їх імені брав на себе сміливість говорити і діяти на вищих щаблях політики.

* * *

8-10 травня 1918 р. в Києві відбувся Другий Всеукраїнський селянський з'їзд. Підготовка до нього розпочалась ще наприкінці листопада 1917 р., однак через несприятливі обставини він кілька разів відкладався на пізніший термін й нарешті був призначений на початок травня 1918 р. Перші делегати прибули на з'їзд ще до германського перевороту, частина дізналася про зміну влади по дорозі до Києва, частина так і не дісталася до столиці — селянські посланці були заарештовані або ж повернуті назад гетьманцями чи німцями. Звістка про заборону гетьманатом з'їзду викликала гнівну реакцію селян — вони масово посунули до Києва. На момент відкриття форуму в місті зібралося близько 12 тисяч селянських депутатів з усіх кінців України. Німці й гетьманці силою зброї розігнали селян, що прибули на перше засідання, а частину заарештували. Тоді селяни провели свої засідання в Голосіївському лісі, могутньо заманіфестувавши своє несприйняття гетьманського режиму.

З'їзд постановив “з презирством відкинути утворену панами, великими землевласниками і сільськими кулаками та капіталістами гетьманську владу як явно самозванну й таку, що

не має ніякої опори та признання з боку демократичних кіл України”⁶⁴.

Делегати рішуче засудили втручання у внутрішні справи України австро-німецьких військ, розгін ними Центральної Ради й запровадження гетьманщини, “яка підтримується лише невеличкою купкою землевласників і капіталістів, ворожих до Української Народньої Республіки і до всіх здобутків революції”⁶⁵.

З’їзд вінчала одностайно ухвалена делегатами на доповідь О.Щадилова постанова-заклик. У ній, зокрема, говорилося:

- “1. Селянство не признає обраного поміщиками гетьмана;
2. Україна залишається Народньою Республікою зо всіма здобутками революції. Земля ні в якому разі не переходить у власність поміщикам, як то зазначає гетьман в своїй грамоті;
3. Селянство звертається до німецького народу і уряду з закликом — не йти проти українського народу і не допустити до пролиття крови двох цих народів;
4. За верховну центральну українську владу з’їзд визнає Установчі Збори, яким пропонує негайно зібратись;
5. Для підтримки Установчих Зборів і здобутків революції Другий Селянський З’їзд постановляє організувати селянство по повітах в боєві дружини і підготовлятися до виступу. Селянство має виступати не окремо, самовільно, а тільки по наказу центральної організації;
6. Селянський з’їзд звертається до всіх робітничих і демократичних організацій з закликом встати на захист революції і здобутих в ній прав та об’єднатись з селянством для боротьби з контрреволюцією.

Брати селяне! Земля і воля в небезпеці! Найшла чорна хмара на нашу країну, яка хоче знова пригнітити селянство і держати його в бідності та темноті.

Встаньмо ж всі на боротьбу з контрреволюцією! Умрем, а землі й волі не оддамо”⁶⁶.

Попри певні нереальні вимоги (наприклад, “Україна залишається Народною Республікою зо всіма здобутками революції”), документ виявив настрої переважної частини українства —

несприйняття гетьманства й готовність боротися проти нього як контрреволюційного явища за здобутки революції.

Багато в чому близьким за духом до селянського виявився й Другий Всеукраїнський територіальний робітничий з'їзд (13–14 травня 1918 р.). Він також був заборонений властями, зазнав таких само, як і селянський, репресій, проте все ж нелегально відбувся в Києві за участі понад 200 делегатів (різних за національною належністю), яким пощастило уникнути арешту. Робітничий з'їзд уважав, що гетьманщина – то тільки перший крок інтернаціональної буржуазії у боротьбі з революцією, наступним буде удар по революції в Росії. Закликаючи до непримирної боротьби з контрреволюційними замірами, делегати визначили й її конкретні завдання:

“ 1. Незалежна Українська Народна Республіка.

2. Скликання Українських Установчих Зборів, які мають означити характер взаємин Української Республіки з рештою частин бувшої Росії.

3. Передача землі без викупу в руки трудового народу.

4. Широка законодавча охорона праці, державний контроль над продукцією з участю робітників і восьмигодинний робочий день.

5. Повна воля коаліцій, страйків, зборів, слова, друку і т.п.

6. Непорушність демократичних органів самоврядування та інших демократичних організацій і загалом усіх вольностей, проголошених III і IV Універсалами У. Центр. Ради.

7. Повна рівноправність національностей і національно-персональна автономія для національних меншостей”⁶⁷.

Як можна побачити, це була практична програма дій, накреслених Центральною Радою ще восени 1917 – взимку 1918 р.

Разом із тим варто зазначити, що під час дискусій виявилися серйозні суперечності між поміркованою частиною делегатів, з одного боку, та більшовиками й лівою течією УСДРП – з іншого. Останні закликали робітників не звертати в

бiк лише національно-полiтичних справ, порвати з гаслами демократичного парламентаризму, боротися за соціалістичну революцію й радянську владу⁶⁸.

Однак з'їзд відмежувався від більшовицького радикалізму й на чільне місце висунув завдання відстоювання незалежності України.

Робітничі делегати постановили створити особливу "Організаційну комісію", до обов'язків якої, серед інших, віднесли "інформацію і координацію всіх виступів робочої кляси в боротьбі з гетьманщиною"⁶⁹.

Звичайно, українські політичні партії не могли зігнорувати настроїв селян і робітників, тим паче, що буквально кожен новий день дедалі більше розвіював ілюзії стосовно гетьманщини, переконував маси в її відвертій контрреволюційності, антинародності, у необхідності найрішучішої боротьби проти неї. Але деякий час тон партійних документів виявлявся поміркованішим, ніж того вимагали обставини.

13–14 травня 1918 р. відбувся (також заборонений властями) V з'їзд (конгрес) УСДРП. Форум дав таку оцінку поточному моменту:

“ 1. Українська революція в своєму розвитку висунула гасла державної самостійності України і корінних соціальних реформ, що вивели революцію за межі революції національної і поставили розв'язання її завдань в залежність від факторів міжнародних.

2. Державний переворот 29 квітня з проголошенням гетьманської влади є наслідок зростаючих впливів Центральних Держав та озброєного втручання їх війська у внутрішнє життя Української Республіки; спираючись на клясу великих власників при піддержці буржуазії, за якими (великими власниками) йде частина дрібних власників, одіпхнутих в цей табор неодоладною земельною політикою соц.-рев. більшості Центральної Ради – *цей переворот має метою знищення Української Державності і всіх здобутків революції*”⁷⁰.

Привертають увагу не лише певна розпливчастість оцінок (за рахунок збільшення масштабності підходу до

проблеми, робиться спроба “вписати” її в широкий геополітичний контекст), а й претензії до недавніх партнерів по Центральній Раді – УПСР.

V конгрес УСДРП так визначив найближчі завдання Української революції.

“I. В сучасний момент зусилля пролетаріату повинні бути направлені а) на організацію і збільшення своїх сил і рішучу боротьбу з усіма проявами як контрреволюції і антидержавних та антиукраїнських тенденцій пануючих нині верств, так і з проявами втручання війська Центральних Держав у внутрішні відносини України; б) на одірвання шляхом організованої політичної роботи дрібних земельних власників від великих земельних власників; в) на нав’язання зносин з Інтернаціоналом і утворення міжнародної акції на користь України.

II. В політичній і національній боротьбі пролетаріат мусить висунути гасло негайного переведення виборів і негайного скликання українських Установчих Зборів.

III. В своїй роботі партія повинна проводити рішучу боротьбу за збереження всіх *реалізованих здобутків* революції.

IV. Партія всіма силами мусить вдержувати пролетаріат від виступів на шлях анархичної боротьби і направляти його на шлях організованих політичних виступів”⁷¹.

Принципове значення мала позиція з’їзду в національно-державній сфері. “V конгрес Укр. С.-Д. Роб. Партії вважає, що при даних умовах лише *обстоювання цілковитої самостійності України* може дати, як Україні в цілому, так і українському пролетаріатові зокрема, максимальне забезпечення їх вільного національно-культурного і соціально-економічного розвитку.

Разом з тим, V Конгрес УСДРПартії вважає необхідними при сучасних умовах, які склалися на Україні і в Росії, проводити рішучу боротьбу з гаслом федерації з Росією, як з гаслом, направленим проти Української революції і проти інтересів українського пролетаріату”⁷².

Надзвичайно складним виявився процес пошуку революційної платформи в нових умовах для УПСР. До свого IV

з'їзду, який також через численні арешти проходив нелегально у лісах Святошина та Пущі-Водиці 13–16 травня 1918 р., українські есери підійшли практично в стадії розколу. Й ліві, й праве крила були представлені на з'їзді приблизно однаковою кількістю делегатів. Через те з деяких питань голоси розбивалися навпіл й узгодженого рішення досягти так і не вдалося.

Правиця партії вважала, що революція скінчилася, й пропонувала використати “передішку” для “організації мас, піднесення їхньої культурности, класової і національної свідомости” в умовах легальної або напівлегальної діяльності партії. Деякі з провідників цього крила пропонували вихідним моментом у пошуку тактики обрати “збереження української державности” – як одного з найбільших здобутків революції. Відповідно до цього вважалося за можливе брати участь у сурогаті парламенту – Державній Раді, якби вона була скликана гетьманом.

Ліва частина партії, навпаки, вважала революцію незакінченою. Рішуче протестуючи проти “національно-державницької та еволюційної” політики правиці партії, ліва течія закликала до продовження класової соціалістично-революційної боротьби трудящих мас, до переходу партії в підпілля для організації повстання робітників і селян проти гетьманщини.

Відповідними були й запропоновані обома частинами проекти резолюцій.

Правиця партії виходила з того, що гетьманський переворот призвів до ситуації, яка суперечить розстановці сил у країні, “є ненормальною, з точки погляду громадської еволюції, є результатом насильної узурпації влади елементами, що не мають опори в країні. Тому одним з біжучих тактичних завдань партії є боротьба проти сучасного правительства за демократизацію політичного і соціального життя України. Для цієї боротьби партія повинна взяти активну участь в тому масовому рухові, який помічається з приводу перевороту, направляючи і використовуючи його в цілях привернення демократичного ладу на Україні”⁷³.

Праві вважали, що потенціал УПСР великою мірою вичерпано, вона не в змозі далі протистояти контрреволюції, перешкодити спадові революційної хвилі. Тому вони доходили висновку, що влада соціалістичних елементів суспільства об'єктивно неможлива, а відтак – відмовлялися брати участь в урядових структурах. Замість того основою тактики мало стати зміцнення партійних позицій у масах, різнобічна робота в різних організаціях і консолідація самої УПСР⁷⁴.

Такий маловиразній і дуже поміркованій позиції лівиця партії протиставила дуже рішучий, безкомпромісний проект резолюції. В ньому засуджувалась попередня діяльність ЦК УПСР як така, що збочила від соціалістичних засад, “в результаті чого партія збанкрутувала і об'єктивно *сприяла* успіху контрреволюції на Україні, встановленню монархії і знищенню всіх здобутків революції”⁷⁵.

Орієнтуючись на невідворотне революційне піднесення і в Україні, і в цілому світі, ліве крило УПСР задекларувало в проекті резолюції, що воно:

“ а) лічить завданням моменту для революційно-соціалістичної партії широку організаційно-революційну роботу в масах, аби запобігти дезорганізованим виступам народніх мас, ослаблюючим революційні сили демократії;

б) висовує наперед організовану активну боротьбу, згідно традиціям соціалістів-революціонерів;

в) різко відмежовується від соціалістичних і несоціалістичних суспільних течій на Україні, які компромісовою політикою затемнюють завдання клясової боротьби; вважає, що партія мусить непохитно прямувати до консолідації всіх революційно-соціалістичних сил, аби шляхом класової боротьби досягнути остаточної перемоги соціалізму”⁷⁶.

У результаті голосування резолюція правого крила зібрала трохи більше голосів, аніж лівого. Щоб уникнути розколу, який вимальовувався дедалі наочніше, праві погодилися на ухвалення спеціальної резолюції, згідно з якою вищою законною, обраною народом владою визнавалися Українські

Установчі Збори, а найпершим завданням — боротьба за їх скликання. Подібного компромісу не вдалося досягти під час розгляду питання про перегляд аграрної програми — більшість делегатів брати участь у голосуванні відмовились.

Однак під час виборів ЦК УПСР до його складу ввійшли представники переважно лівого крила (Л.Ковалів, А.Заливчий, Г.Михайличенко, Дашкевич, В.Приходько, М.Шраг — члени ЦК; К.Корж, М.Чечель — кандидати в члени ЦК). Іншими словами, Центральний Комітет партії набув лівого забарвлення. Обираючи власний шлях революційних дій, він ухвалив 3 червня 1918 р. постанову щодо внутрішньої тактики партії, згідно з якою ліквідовувалися (з огляду на переслідування соціалістичних організацій гетьманським режимом) всі до того часу наявні легальні організації. Партія в цілому переходила на нелегальний стан, санкціонувалася також необхідність політичного терору проти “найшкідливіших і найвпливовіших представників реакційної деспотії в центрі і на місцях, як рівно і представників інтернаціональної контрреволюції на Україні...” “Політичний терор, — говорилося в постанові, — впливає з поглядів революційного соціалізму на роль людської особи в історії; на нього нам дає право недавнє революційне минуле і сучасне... Систематичний терор, сполучений з іншими формами одвертих масових виступів (робітничих страйків, селянських аграрних заворушень, демонстрацій, саботажу тощо), набірає величезного значіння: він веде до дезорганізації ворога. Крім дезорганізаційної ролі, терор одночасно послуговує пропагуванню й агітації, уявляючи з себе форму одвертої боротьби, яка проходить перед очима всього народу, руйнує авторитет уряду і викликає до життя нові революційні сили... Нарешті, терористична діяльність нелегальної революційної партії є засобом самооборони і охорони організації від шкідливих елементів, шпигунства та зрадництва. Терористична діяльність припиниться тільки після перемоги над реакційним деспотизмом і повного відновлення всіх політичних громадянських свобод”⁷⁷.

Слід зауважити, що факти терористичної діяльності лівих українських есерів невідомі. Проте вони вітали вбивство 30 липня 1918 р. російським лівим есером Б.Донським командувача групи німецьких військ в Україні генерал-фельдмаршала Ейхгорна, засуджували виступи тих кіл, у тому числі й українських (органів УПСФ, УСДРП), які протестували проти подібної тактики.

Центральним друкованим органом лівих українських есерів, головним рупором їхніх ідей став тижневик “Боротьба” (редактор В.Еллан-Блакитний), що почав видаватися нелегально замість закритої гетьманцями щоденної газети з аналогічною назвою.

Права течія УПСР відразу ж після IV з’їзду, паралельно з діями лівих, також вдалася до низки організаційних заходів, які, своєю чергою, призвели до поглиблення протистояння і розколу в партії. Праві розпочали консолідацію власних сил у формі окремої “Центральної фракції Української Партії Соціалістів-Революціонерів” з власним керівним центром, не підлеглим ЦК УПСР, обраному з’їздом. До складу Тимчасового організаційного комітету фракції ввійшли М.Шраг, М.Чечель, М.Салтан, І.Лизанівський, В.Залізник, В.Голубович, Ю.Охримович.

Комітет поширив серед членів партії декларацію-повідомлення, в якій викладалася принципова суть ідеологічних і тактичних розходжень між обома течіями.

Передусім указувалося на різне ставлення до української державності. Праві обстоювали ідею створення незалежної української держави. А ліві, як стверджувалось у документі, в цьому питанні нічим не відрізнялися від загальноросійської партії есерів, зневажаючи національний аспект узагалі. Це було суттєвим перебільшенням, фактично не відповідало дійсності.

Друга група розбіжностей стосувалася методів масової боротьби. Якщо праві орієнтувалися на поступове виховання, організацію, підготовку мас до боротьби в нових умовах, ліві віддавали перевагу революційно-повстанській тактиці. Іншими

словами, за документом, праві наближались у цьому питанні до європейських соціалістів, а ліві — до російських більшовиків⁷⁸. Дійшовши висновку про необхідність за таких умов мати окрему організацію в рамках партії, праві в УПСР закликали до підготовки чергового з'їзду партії, який мав “вияснити, нарешті, чи наша партія має в своїй клясовій боротьбі засвоїти собі методи європейського соціалізму, чи піти шляхом російського анархичного бунтарства”⁷⁹.

Після цієї декларації, що відразу була рішуче засуджена ЦК УПСР, тобто лівими, розкол партії став dokonаним фактом. Праві (Центральна течія УПСР) і ліві (боротьбисти) сформулювали різні політичні платформи.

Спільними залишалися неприйняття і засудження гетьманського режиму як контрреволюційного, а також гасло боротьби з ним. Однак після повалення гетьманщини праве крило планувало відновити Українську Народну Республіку із законодавством Центральної Ради.

Боротьбисти не бажали повертатися до характерного для часів Центральної Ради єднання демократичних, та й не лише демократичних, сил. Вони прагнули активізації безкомпромісної класової боротьби. “Ліва частина, демократи, — зазначав один з лідерів есерів П.Христюк, — перейнята почуттям інтернаціональної солідарності працюючих мас, бачила в українській революції неподільну, складову частину великої всесвітньої боротьби працюючих, визискуваних мас за ідеали соціалізму. З цієї точки погляду, вона віддавала в українській революції перевагу моментові клясовому, соціально-економічному, над моментом національно-політичним і ставила соціально-економічний зміст української державності, що будувалась в революції, в залежність тільки від одної умови — успіхів міжнародної боротьби працюючих за нове, соціалістичне суспільство. Звідси впливала й її тактика: ніяких компромісів з гетьманщиною; збереження у всій чистоті принципів клясової боротьби; викривання клясових суперечностей між працюючими і визискувачами і підготовка рішучої боротьби з буржуазією”⁸⁰.

Незадоволені складом гетьманського уряду й взятим ним курсом були й менш чисельні та впливові українські політичні партії. Мова, зокрема, про Українську партію соціалістів-самостійників та Українську трудову партію, які стали в легальну опозицію до гетьманату.

Отже, з перших днів оформлення режиму П.Скоропадського, формування гетьманом засад нової влади та її інститутів цілком певно виявилось, що абсолютна більшість української нації стала їх рішучим противником. Принаймні політично активна частина суспільства заманіфестувала свою недвозначну позицію на травневих з'їздах: селяни (абсолютна більшість нації) – на селянському з'їзді й з'їзді УПСР, робітники (переважаюча маса міського населення, особливо в промислово розвинутих регіонах) – на робітничому з'їзді й з'їзді УСДРП, демократична інтелігенція (національно найвідоміший елемент) – на з'їздах УПСФ, значною мірою УСДРП, й почасти УПСР.

Якщо підсумовувати цілком очевидне, виходить, що українське селянство у спілці з робітництвом і демократичною інтелігенцією становило ту реальну, переважаючу, абсолютну більшість нації, народу, чий інтереси й теоретично, й практично розійшлися з варіантом суспільного устрою, який силоміць накладався Україні з 29 квітня 1918 р. І лише ідеологічною ангажованістю, вузькопрагматичним кон'юнктурництвом можна пояснити позицію тих авторів, які, відверто нехтуючи цілком очевидними фактами, об'єктивною істиною, намагаються доводити не тільки правомірність і доцільність перевороту, а й широку підтримку спродукованого режиму.

Втім, здається, що чергова “лобова” спроба захистити авторитарно-монархічні ідеї грубими фальсифікаціями, неувірними перетримками значною мірою вже здискредитувала себе і тому адепти “сильної руки” вдаються до дещо еластичніших, витонченіших варіантів захисту не лише теоретичного анахронізму, а й конкретної історичної практики 1918 р. Наочним прикладом просто-таки вражаючої винахідливості тут

може бути солідна монографія правознавця О.Тимошука про охоронний апарат Української Держави⁸¹.

Слід зразу сказати, що у правничому аспекті (в усякому разі, наскільки про це може судити історик) дослідження виконано на високому рівні. Воно містить цікаві спостереження, на які не звертали увагу інші фахівці, оригінальні тлумачення непростих, суперечливих явищ і процесів, нетрадиційні, специфічні оцінки. Однак, часто погоджуючись в абстрактно-теоретичному контексті з багатьма юридичними кваліфікаціями тих чи інших суспільних дій, їх результатів, далеко не у всьому можна пристати на запропоновану автором формально-логічну схему підходу до конкретно-історичного моменту вітчизняного досвіду, найменованого гетьманом.

Так, однією з передумов приходу до влади П.Скоропадського О.Тимошук вважає “анархо-кримінальну ситуацію в Україні” (подібним чином навіть названо один з параграфів книги)⁸². А ситуацію, на переконання дослідника, створили Лютнева й Жовтнева революції, народжені ними державні інституції з їх земельним законодавством, а також соціалістична законотворчість Центральної Ради. Аналізуючи відміну III Універсалом права власності на поміщицькі й інші землі нетрудових господарів, О.Тимошук пише, що “невиразність юридичного тлумачення інституту власності відразу ж створила прецедент для замаху на майнові права громадянина, що в умовах загальної російської революції вело до анархії і безладдя в Україні”⁸³. Внаслідок цього, а потім наступного кроку – земельного закону від 18 січня 1918 р. – “звірячі інстинкти натовпу вийшли на поверхню. Поширювалася кількість елементів, для яких не тільки розкрадання майна у садибах поміщиків і на монастирських землях, а й пограбування і вбивства стали вигідним ремеслом”⁸⁴. Припинити хаос, хизацьке нищення багатств, змінити криміногенну ситуацію на лад і порядок і був покликаний П.Скоропадський. Щоправда, для цього бойовому генералу довелося взяти на себе зобов’язання виконати висуnutí уже іншим – німецьким генералом – В.Гренером умови:

відмовитися від власного війська (досить окупаційного! – але хто тоді не лише є, а й буде залишатися справжнім господарем становища? – В.С.); віддавати українських громадян за вчинення злочинів проти союзних військ під юрисдикцію німецько-австрійських польових судів (блискуча ілюстрація суверенітету! – В.С.); дозволити союзникам “огородити українську юстицію від терору всяких політичних організацій” (О.Тимошук “переклав” юридичну формулу на зрозумілу кожному мову, і в нього вийшло: “тобто санкціонувати їхні каральні акції на окупованій території”)⁸⁵; погодитися зі звільненням із державних установ “соціалістичних” елементів і розпустити земельні комітети; відновити право приватної власності і сплату селянами вартості отриманої землі і ще низку пунктів подібного роду. Дослідник змушений у цьому зв’язку чесно визнати: “Безперечно, що виконання Україною цих вимог перш за все було вигідно Центральним державам (схвальна визначеність і категоричність – В.С.), але ж у своїй більшості (!) це й не ставило значних перешкод (!) – В.С.) для розвитку власного народного господарства (зрозуміла туманність – що тут іще скажеш? – В.С.) і давало реальні владні важелі українському уряду для вгамування анархії і соціального розбрату, (читай – насильного припинення демократичних перетворень – В.С.), для державного просування шляхом, по якому вже пройшло багато розвинених європейських країн (перспектива в умовах іноземної окупації, як мінімум, проблематична – В.С.)”⁸⁶.

Однак іще сумнівніші висновки О.Тимошука, які логічно довершують запропоновану схему. “Безумовно, – констатує правник, – коментуючи прихід до влади П.Скоропадського формальною юридичною мовою, його важко назвати легітимним. Певна річ, вирішальну роль в одержанні (! – В.С.) П.Скоропадським влади відіграли німці. Але ж їхня модель реформування України збігалася з поглядами на державне будівництво і самого Скоропадського. Головною причиною усунення з політичної арени Центральної Ради і створення

гетьманату П.Скоропадського була відсутність ефективного державного управління, а приводом – анархо-кримінальна ситуація, що склалася навесні 1918 р. як у місті, так і в українському селі (невже ситуація в країні і потреба її змінити – то лише привід для кардинального зламу державного ладу? – В.С.). Тому, на наш погляд, при висвітленні питання про легітимність гетьманської влади в Україні 1918 р. слід застосувати конкретно-історичний підхід, а не абстрактне кліше теорії держави і права, створене із формальних означень”⁸⁷. Іншими словами, для наведення порядку (зламу анархо-кримінальної ситуації) до влади можна прийти й кримінальним – (“формально-нелегітимним”)⁸⁸ шляхом, а потім у такий же спосіб зміцнювати й утримувати свою владу. А якщо в науці для цього “вигадали” певні терміни-кваліфікації, то для фахівця-правника достатньо зверхньо оголосити їх “абстрактними кліше теорії держави і права, створеними із формальних означень” і, багато-значно натякаючи на переваги конкретно-історичного підходу, “зняти проблему” щодо П.Скоропадського. Щоправда, відносно “анархо-кримінального” народу (майже всієї нації), яка боронилася від нової влади, то тут будь-які спроби зрозуміти суспільні процеси через призму “конкретно-історичного підходу” забуваються (чи відкидаються) й у нагоді стають “абстрактні кліше теорії держави і права”. Збройні виступи проти гетьманату це апріорі “різновид політичного і кримінального бандитизму”⁸⁹.

Подібна “асиметрія” практикується, як гадається, не через нехтування елементарною науковою логікою, дослідницькою коректністю, а зі свідомого розрахунку – будь-що виправдати певну політичну точку зору. Тому О.Тимошук понад усе прагне “зрозуміти позиції захисників закону (тобто гетьманців – В.С.), який, незважаючи на дискусійність про легітимність законодавця, відновив знехтувані права приватного власника”⁹⁰.

Так ось, врешті, для чого слід було здійснювати державний переворот, ліквідувати республікансько-демократичний

лад, відміняти Конституцію, забороняти скликання Українських Установчих зборів, селянського і робітничого з'їздів, форумів провідних національних партій (УПСР і УСДРП), здійснювати ще безліч антидемократичних кроків – щоб захистити права приватного власника. Природно, під останнім розуміються лише поміщицько-капіталістичні елементи (як відомо, у більшості – на Україні – неукраїнські). Що ж до власності, скажімо, селян, то тут знову інша мірка – нею можна розпорядитися по праву сили (“карний тиск на селянство”) на користь німецьких і австрійських зайд – і це не буде порушенням нічиїх прав, буде торжеством того ж закону – звісно, закону гетьманського – за природною логікою, антинародного і антинаціонального.

Однак, навіть визнаючи дискусійною кваліфікацію бандитських повстанських загонів, якими вкрилася практично вся Україна, автор намагається видати правомірною терористичну за своєю суттю діяльність охоронних структур гетьманату. Адже вони захищали “законослухняних громадян” (цензову абсолютну меншість населення України – В.С.).

Черговим виявом асиметрії – уже з певним національним наголосом – є спроба О.Тимощука видати масову стихійну боротьбу українського селянства проти гетьманату і окупантів результатом, передусім, злочинних дій Радянської Росії, РКП(б)⁹¹. Навіть “анархо-комуніст” Н.Махно був “засланий” в Україну В.Леніним і Я.Свердловим із завданням здійснити терористичну діяльність, розгорнути антигетьманське повстання⁹².

А тому режим мав “досить підстав для застосування примусових заходів до комуністичних підпільників (до їх числа слідом за гетьманською адміністрацією О.Тимошук відносить усі ліві політичні сили, у тому числі й українські як “екстремістські”⁹³ – В.С.). Їхня діяльність становила реальну загрозу життю не лише гетьманським урядовцям, а й значній (передбачливо не уточнюється якій, насправді абсолютно меншій – В.С.) частині населення України”⁹⁴. Зовсім не дивно, що “головний сенс гетьманських реформ у галузі юстиції полягав у

налагодженні традиційної російської моделі судоустрою (мова про царське судочинство – В.С.), дійова субординаційна вертикаль якої з державним самовизначенням України була порушена. Для цього, на думку П.Скоропадського та його найближчих юридичних радників (а такими, як відомо, були здебільшого старі імперські чиновники – В.С.), десятиріччями апробовану російську схему влаштування центрального апарату юстиції необхідно було перенести із Петербурга до Києва і поширити його керівні повноваження на ті територіальні судові осередки, що залишилися в Україні”⁹⁵.

Що ж, з погляду монархічних переконань і орієнтацій П.Скоропадського, все логічно, навіть закономірно. І якщо виявити елементарну послідовність, то доведеться визнати, що весь режим гетьманату (це принаймні переконливо засвідчує досліджуваний О.Тимошком сегмент життєдіяльності системи) був за глибинною суттю антиреволюційним, антидемократичним, абсолютистським. І ніякими шатами не прикрити його непривабливої сутності (до речі, автор не може скрити, що й “німецькі військові суди були далекими від демократичних здобутків європейського та північноамериканського судочинства того часу”⁹⁶. Мова вже не йде про каральні військові заходи, військово-польові суди, страти без слідства і суду, розстріли у десятикратному масштабі за вбивство одного окупанта тощо.

Природно, що політико-правова модель гетьманату як історичний анахронізм і антипод справжнього національного інтересу не мала скільки-небудь обнадійливих перспектив, була приречена на неминучу поразку. Проти цього не може нічого заперечити й О.Тимошук: “..Відповідь на запитання про причини краху Української Держави 1918 р. доцільно шукати не в стратегічних і тактичних прорахунках внутрішньої і зовнішньої політики гетьманських урядових кабінетів, а пов’язувати її із загальною поразкою в цей час у світі консервативної моделі держави влади”⁹⁷.

Однак, як не дивно, науковець вважає, що на той час республіканські форми державного правління просто не

виявили на досвіді своїх негативних якостей, не стали панацеєю від усіх соціальних хвороб, а П.Скоропадський зі своїми однодумцями з'явився на українській державній арені передчасно⁹⁸. “Гетьманат як форма правління, федерація з небільшовицькою Росією як державний устрій, авторитаризм як політичний режим виявилися в остаточному підсумку нежиттєздатними”, – наголошує О.Тимошук⁹⁹ і тут же намагається знайти пояснення очевидного історичного результату передусім у зовнішніх щодо системи чинниках.

На цьому фоні виваженішою, конструктивнішою виглядає позиція О.Реєнта, який присвятив П.Скоропадському спеціальну монографію у серії “Особистість і доба”¹⁰⁰. Власне, лєвова її частка, мабуть, обґрунтовано, присвячена подіям, пов’язаним із гетьмануванням П.Скоропадського. Часто сюжети набувають навіть не суто біографічного, а значно ширшого характеру: йдеться про процеси, у центрі яких перебував і вирішальною мірою на які впливав гетьман. І тут дослідник уникає перебільшень, абсолютизацій, у порівнянні з іншими авторами начебто “приземляє” свого героя. Насправді він знаходить рівнодіючу між крайнощами і, враховуючи різні точки зору, намагається відтворити реальну картину 1918 р.: розкрити “пружини”, які “виштовхнули” П.Скоропадського на політичний Олімп, схилиючись при цьому до скептичної оцінки Української народної громади, намагаючись зрозуміти особисті мотивації поведінки гетьмана¹⁰¹, оцінити його персональний внесок у вироблення і здійснення політичного курсу Української Держави.

Всебічно проаналізувавши всі найважливіші зрізи функціонування гетьманської системи (органів влади, судової системи, внутрішньої і зовнішньої політики, духовно-культурного сегмента), О.Реєнт об’єктивно підкреслює позитивні моменти, водночас звертає увагу на негативи будівництва і розвитку Української Держави, політичні прорахунки, показує, як практично у кожній сфері життя накопичувалися передумови її невідворотного краху. Зрештою, закономірний фінал

гетьманату, на думку автора, був детермінований усім ходом подій, самою сутністю режиму, який дедалі доводив свою неспроможність, безперспективність, невідповідність і просто протилежність викликам, потребам часу.

Мабуть, найбільше підстав є для того, щоб погодитись із останніми висновками.

- ¹ Історія українського війська. Друге доп. вид. – Вінніпег, 1953. – С. 385.
- ² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2–4.
- ³ *Скоропадський П.* Спомини. – К., 1992. – С.89-90.
- ⁴ ЦДАВО України. – Ф.3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 45–46.
- ⁵ Там само. – Арк. 49–51.
- ⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф 17. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 57.
- ⁷ Крах германской оккупации на Украине (По документам оккупантов). – М., 1936. – С. 49, 50, 55.
- ⁸ Там само. – С. 89.
- ⁹ Там само. – С. 49–50.
- ¹⁰ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. В 2-х т. – Т. 2. Українська Гетьманська держава. – Ужгород, 1932. – С.31–32.; *Скоропадський П.* Спомини. – С. 100–101; Крах германской оккупации на Украине. – С. 49–50.
- ¹¹ *Дмитришин В.* Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 р.: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 107.
- ¹² Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К., 1992. – С. 87–88.
- ¹³ *Павло Скоропадський.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995. – С. 153.
- ¹⁴ Там само. – С. 154, 156, 157.
- ¹⁵ Там само. – С. 153.
- ¹⁶ Там само. – С. 154.
- ¹⁷ *Отт-Скоропадська О., Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський. Коротка хроніка життя (1873–1945) // *Павло Скоропадський.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С. 40.
- ¹⁸ *Папакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К., 2003. – С. 14.
- ¹⁹ Там само. – С. 156.
- ²⁰ Там само. – С. 155.
- ²¹ *Пеленський Я.* Передмова. Спогади гетьмана Павла Скоропадського (кінець 1917 – грудень 1918) // *Павло Скоропадський.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С. 23.

²¹ *Пиріг Р.Я., Проданюк Ф.М.* Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрета // Український історичний журнал. – 1992. – № 9. – С. 91–105; Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К., 1998. – С. 11–125.

²² *Мироненко О.* Крах маріократії П. Скоропадського // Історико-політичні уроки української державності. – Київ; Донецьк, 1998. – С.173.

²⁴ Крах германської окупації на Україні. – С. 60.

²⁵ Там само. – С. 61.

²⁶ Там само. – С. 62.

²⁷ Там само. – С. 64.

²⁸ Там само. – С. 65.

²⁹ Там само. – С. 63.

³⁰ Там само. – С. 57.

³¹ Гражданская война на Украине 1918–1920 гг. Сборник документов и материалов. В 3-х т., 4-х кн. – Т. 1. – Кн. 1. – К., 1967. – С. 145.

³² Державний вістник. – 1918. – № 1. – 16 травня; Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі Конституції України. – К., 1992. – С. 82.

³³ Там само.

³⁴ Див., напр.: *Гольденвейзер А.А.* Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. – М., Л., 1930. – С. 37.

³⁵ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.178–180.

³⁶ Державний вістник. – 1918. – № 1. – 16 травня; Конституційні акти України. 1917–1920. – С. 84.

³⁷ Там само. – С. 85–86.

³⁸ *Папакін Г.* Назв. праця. – С. 46.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. – С. 46–47.

⁴¹ Там само. – С. 47.

⁴² Історія України. Навчальний посібник. Вид. 3-є, доп. і перероб. – К., 2002. – С. 236.

⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр.109. – Арк. 10–13.

⁴⁴ Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 мая.

⁴⁵ *Мазена І.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – Т. 1. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. – Прага, 1942. – С. 59.

⁴⁶ *Винниченко В.* Відродження нації. – К., Відень, 1920. – Ч. III. – С. 115.

⁴⁷ Там само. – С. 78–79.

⁴⁸ Там само. – С. 79.

⁴⁹ *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С. 115.

- ⁵⁰ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції: В IV т. – Прага, 1921. – Т. III. – С. 9.
- ⁵¹ Цит. за: *Христюк П.* Замітки і матеріали... Т. 3. – С. 143.
- ⁵² Там само.
- ⁵³ Там само.
- ⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ *Христюк П.* Замітки і матеріали... Т. 3. – С. 12.
- ⁵⁷ Там само. – С. 144.
- ⁵⁸ Там само.
- ⁵⁹ Там само. – С. 145.
- ⁶⁰ Там само.
- ⁶¹ Там само. – С. 10.
- ⁶² *Папакін Г.* Назв. праця. – С. 47.
- ⁶³ *Павло Скоропадський.* Спомини. – С. 190.
- ⁶⁴ *Христюк П.* Назв. праця. – С. 14; *Шаповал М.* Назв. праця. – С. 118.
- ⁶⁵ *Христюк П.* Назв. праця. – С. 15.
- ⁶⁶ Там само.
- ⁶⁷ Цит. за: *Христюк П.* Замітки і матеріали... Т. 3. – С. 16–17; *Шаповал М.* Назв. праця. – С. 115.
- ⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1325. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 254–255.
- ⁶⁹ *Христюк П.* Назв. праця. – С. 17.
- ⁷⁰ Цит. за: *Христюк П.* Назв. праця. – С. 17–18.
- ⁷¹ Там само. – С. 18.
- ⁷² Там само.
- ⁷³ Там само. – С. 21.
- ⁷⁴ Там само.
- ⁷⁵ Там само. – С. 22.
- ⁷⁶ Там само.
- ⁷⁷ Там само. – С. 95.
- ⁷⁸ Див.: Там само. – С. 23–24.
- ⁷⁹ Там само. – С. 24.
- ⁸⁰ Там само. – С. 25.
- ⁸¹ *Тимошук О.В.* Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918). – Харків, 2000. – 462 с.
- ⁸² Там само. – С. 57.
- ⁸³ Там само. – С. 58.
- ⁸⁴ Там само. – С. 60.
- ⁸⁵ Там само. – С. 72.
- ⁸⁶ Там само. – С. 72–73.

- 87 Там само. – С. 74–75.
88 Там само. – С. 76.
89 Там само. – С. 142.
90 Там само.
91 Там само. – С. 148–150, 156–161.
92 Там само. – С. 148, 414.
93 Там само. – С. 156.
94 Там само. – С. 150.
95 Там само. – С. 341.
96 Там само.
97 Там само. – С. 420.
98 Там само. – С. 421.
99 Там само. – С. 3.
100 *Решит Олександр*. Павло Скоропадський. – К., 2003. – 304 с.
101 Там само. – С. 64, 68 та ін.